

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 7

บทที่ 7 บทสรุป

หัวข้อ

7.1 สรุปหลักธรรมจากชาดก 40 เรื่อง

- 7.1.1 หลักธรรมจากชาดก 40 จัดเป็น 19 ข้อ
- 7.1.2 หลักธรรมจากชาดก ส่งเสริมคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

7.2 สรุปภาพรวมชาดก

- 7.2.1 ความหมายและโครงสร้าง
- 7.2.2 สรุปมหาตศชาติ 10 ชาติ
- 7.2.3 เนื้อหาหลักธรรมจากชาดกในพระไตรปิฎก

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. นิสิตสามารถอธิบายสรุปเนื้อหาหลักธรรมในชาดก 40 เรื่องได้
2. นิสิตสามารถจำแนกหลักธรรมที่ส่งเสริมคุณค่าการดำเนินชีวิตในชาดกได้
3. นิสิตสามารถอธิบายแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้สอนในชั้นเรียนได้

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน

1. นิสิตทุกรูปร่วมกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักธรรมในชาดก
2. นิสิตร่วมกันวิเคราะห์การจำแนกหลักธรรมในชาดกที่ส่งเสริมคุณค่าการดำเนินชีวิต
3. นิสิตแต่ละรูปตรวจสอบความพร้อมของตนเองโดยซักซ้อมทำความเข้าใจเนื้อหาและเพื่อนร่วมห้อง
4. อาจารย์สรุปความคิดรวบยอดเนื้อหาหลักธรรมด้านการส่งเสริมคุณค่าชีวิตของชาดกตามแนวของพระพุทธศาสนาเถรวาท

สื่อการเรียนการสอน

1. เอกสารประกอบการสอน
2. หนังสืออ่านประกอบ (บรรณานุกรม)
3. สื่อมัลติมีเดีย
4. สื่อออนไลน์

การวัดผลและประเมินผล

1. การเข้าชั้นเรียน
2. ทำแบบฝึกหัดท้ายบท
3. ความมีส่วนร่วมในชั้นเรียน เช่น การสอบถาม การแลกเปลี่ยนความรู้
4. การอภิปรายหน้าชั้นเรียน

บทที่ 7

บทสรุป

การรวบรวมข้อมูลเพื่อจัดทำเอกสารคำสอนรายวิชาพุทธทศนิกายปาลี 2 เพื่อเป็นคู่มือการเรียนการสอนรายวิชาดังกล่าวในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่จะศึกษาขาดก 40 เรื่องเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา หลักธรรมและวิเคราะห์หลักธรรมจากขาดกที่ส่งเสริมคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

การรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ มุ่งศึกษาขาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และจากเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ โดยเทียบเคียงกับเนื้อหาในพระไตรปิฎก และอรรถกถาเป็นหลัก รวมทั้งเอกสาร ตำรา งานวิทยานิพนธ์หรืองานวิจัยต่าง ๆ ของนักวิชาการหลาย ๆ ด้าน ซึ่งมีเนื้อหาโดยสรุป ดังนี้

7.1 สรุปหลักธรรมจากขาดก

จากการรวบรวมข้อมูลดังที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ 1-6 นั้น ขอสรุปดังนี้

7.1.1. หลักธรรมจากขาดก 40 จัดเป็น 19 ข้อ

หลักธรรมจากขาดก มีจำนวนมากอยู่ในขาดกทั้ง 40 เรื่องดังที่ได้ศึกษามาแล้ว ในบทที่ 4 ซึ่งจัดหลักธรรมต่าง ๆ เหล่านั้นเป็น 19 ข้อ ดังนี้

- 1) กัตถัญญุตเวที: คุณขาดก มหาชนกขาดก สุวรรณสามขาดก มโหสถขาดก...
- 2) กุศลกรรมบถ, อกุศลกรรมบถ 10: กุลาวกขาดก สุวัณณกักกภูกขาดก คุณขาดก ทริวาหนขาดก กากาวตีขาดก สุสันธิขาดก ปันทรกนาคราชขาดก
- 3) ความสันโดษ: เตมียขาดก มหาชนกขาดก มันทาตุราชขาดก
- 4) ไตรลักษณ์: มหาชนกขาดก พาเวรุขาดก ชวนหังสขาดก มันทาตุราชขาดก
- 5) ไตรสิกขา: สังขขาดก กุณาลขาดก เตมียขาดก มหาชนกขาดก
- 6) พรหมจรรย์: กิงฉันทขาดก เตมียขาดก มหาชนกขาดก
- 7) โลกธรรม 8: พาเวรุขาดก มันทาตุราชขาดก
- 8) วิบากกรรม: โลกษขาดก มิตตวินทุกขาดก กิงฉันทขาดก สุวรรณสามขาดก เนมิ-ราชขาดก
- 9) สังคหัตถ์ 4: กุลาวกขาดก สุวัณณกักกภูกขาดก คุณขาดก กากขาดก เวสสันดร-ขาดก...
- 10) สัมปุริสธรรม 7: ชัมพุกขาดก สุกรขาดก สิงคาลขาดก
- 11) หลักความสามัคคี: ชวนหังสขาดก ฆตปณิติตขาดก ลุกุกิกขาดก ทัฬหปุฬ-ขาดก อุลุกขาดก
- 12) หลักฆราวาสธรรม 4: กุลาวกขาดก นพปานขาดก สุปปารกขาดก มหาชนก-ขาดก วานรินทขาดก สุวรรณสามขาดก วิรุชขาดก จันทกุมารขาดก...

13) หลักพรหมวิหารธรรม: เทวธัมมชาตก กุลาวกชาตก กากชาตก ลมุกกิกชาตก สมุททวาณิซชาตก ป้อนทรกชาตก มโหสถชาตก สุกรชาตก...

14) หลักทศพิธราชธรรม: ชวนหังสชาตก มหาชนกชาตก สุวรรณสามชาตก เนมิ-
ราชชาตก เวสสันดรชาตก...

15) อบายมุข 6: สมุททวาณิซชาตก ทิวาหนชาตก

16) อริยทรัพย์ 7: กุลาวกชาตก โลสกชาตก มิตตวินทุกชาตก สุปปารกชาตก
กิงฉันทชาตก กุณาลชาตก มหาชนกชาตก เทวธัมมชาตก...

17) อริยสัจ 4: ฆตาสนชาตก คุณชาตก กากวตีชาตก มันทาตุราชชาตก...

18) อิทธิบาท 4: มหาชนกชาตก

19) อุปกิเลส 16: พินารวตชาตก ฆตาสนชาตก สิงคาลชาตก ป้อนทรกนาคราชชาตก
ซัมพุกชาตก สุกรชาตก มิตตวินทุกชาตก โลสกชาตก จันทกุมารชาตก...

หลักธรรมที่พบบ่อยในชาตกที่ได้ศึกษานี้คือหลักอริยทรัพย์ 7 ซึ่งชาตกเป็นหนึ่งในกลวิธี
การสอนหลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงยกเรื่องในอดีตมาแล้ว เพื่อเป็นสื่อในการถ่ายทอด
หลักธรรมให้เข้าใจได้ชัดเจนง่ายขึ้น จึงสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ เพื่อพัฒนา
ยกระดับจิตใจของบุคคลขึ้นได้

7.1.2. หลักธรรมจากชาตก ส่งเสริมคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

หลักธรรมจากชาตก ที่ส่งเสริมคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทยในด้านต่าง ๆ ผู้รวบรวม
ได้แบ่งออกเป็น 4 ด้านคือ หลักธรรมที่ส่งเสริมผู้นำประเทศชาติ การศึกษา เศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียม
ประเพณีวัฒนธรรมและวัฒนธรรม ดังปรากฏรายละเอียดอยู่ในบทที่ 5 สรุปได้ว่า

1) หลักธรรมจากชาตก ที่ส่งเสริมผู้นำประเทศชาติ สรุปว่า หลักธรรมที่สำคัญคือ หลัก
ทศพิธราชธรรม คุณธรรมส่งเสริมนักปกครองที่ดี มีความเสียสละและศีล 5 โดยเฉพาะศีล 5 ถือได้ว่า
เป็นกฎหมายในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคมได้เป็นอย่างดี โดยมีเทวธรรมคือทริ-
โอตตปปะ ความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาป ซึ่งอยู่ในอริยทรัพย์ 7 อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญในจิตใจ
ของคนเพื่อให้เป็นมนุษย์แบบเทวดา รวมถึงกตัญญูตเวที คุณธรรมของคนดี สาธุนธรรม หลักปฏิบัติ
ของคนดี และราชวสตีธรรม หลักปฏิบัติราชการที่ดีเป็นหัวใจสำคัญต่อการปฏิบัติหน้าที่ของนัก
ปกครองและข้าราชการที่เป็นข้าของแผ่นดินรวมถึงประชาชนคนทั่วไปก็สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้

2) หลักธรรมจากชาตก ที่ส่งเสริมการศึกษา สรุปว่า หลักธรรมจากชาตกมีอิทธิพลต่อ
การศึกษาทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาไปจนถึงอุดมศึกษา ภาคทฤษฎี
ปรากฏอยู่ในหนังสือแบบเรียน ตำรา เอกสาร งานวิจัยต่าง ๆ วรรณคดี โคลงโลกนิติ ซึ่งมีหลักธรรมที่
ทุกคนรวมทั้งประชาชนทั่วไปก็สามารถใช้ศึกษาในการดำเนินชีวิตได้

3) หลักธรรมจากชาตก ที่ส่งเสริมเศรษฐกิจ สรุปว่า ชาตกหลาย ๆ เรื่องซึ่งสอดคล้อง
กับยุคที่มีการทำการค้าขายทางทะเล โดยมีการค้าสำเภาเป็นสำคัญ จนทำรายได้ให้กับท้องพระคลัง
หลวงในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้จำนวนมาก หลักธรรมที่พบ เช่น ไตรลักษณ์ อบายมุข 6 อริยทรัพย์ 7 และ
โลกธรรม 8 เป็นต้น

4) หลักธรรมจากชาตก ที่ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม สรุปว่า ใน
สังคมยุคโลกาภิวัตน์ วิถีชีวิตของคนไทย เช่น เรื่องของค่านิยม ความเชื่อ การประเพณีธรรม ภาษาไทย

นิทานพื้นบ้าน และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น คนไทยยังคงมีความเชื่อเรื่องภูแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ทั้งชาดกแต่ละเรื่องก็ได้สอนในเรื่องเหล่านี้อยู่แล้ว หลักธรรมที่พบ เช่น วิชากรรม ความกตัญญู ศีล 5 และอุโบสถศีล เป็นต้น

ดังนั้น จึงเห็นได้ชัดเจนถึงคุณประโยชน์ของชาดกที่มีต่อสังคมไทย โดยมีหลักธรรมต่าง ๆ จำนวนมาก อาทิ ไตรลักษณ์ อริยทรัพย์ 7 โลกธรรม 8 และอุปกิเลส 16 เป็นต้น สอดแทรกอยู่ในชาดก ที่ส่งเสริมคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทยด้านต่าง ๆ ซึ่งสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการประพฤติตนและดำเนินชีวิต เพื่อให้ตนเองและสังคมมีความสุขและความเจริญรุ่งเรืองได้

เนื้อหาในชาดกในพระไตรปิฎกเป็นคถาร้อยกรองล้วน ๆ ยกเว้นกถาชาดก มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง¹ คถาชาดกในพระไตรปิฎกเป็นคำกล่าวทั้งที่เป็นของพระโพธิสัตว์ ของบุคคลอื่นในเรื่อง ในกรณีที่เป็นเรื่องของบุคคลอื่น มีทั้งพระโพธิสัตว์อยู่ร่วมเหตุการณ์และเพียงรับรู้เหตุการณ์ เช่น เป็นรุกขเทวดาเห็นเหตุการณ์ในเรื่อง และพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสรุปสารธรรมในเรื่องนั้น ๆ

เหตุที่ชาดกในพระไตรปิฎกเป็นคถาล้วน ๆ นักวิชาการและผู้ศึกษาจึงมีความเห็นว่ามันไม่สามารถศึกษาชาดกในพระไตรปิฎกได้โดยตรง เพราะไม่รู้ที่มาของเรื่อง ไม่รู้ว่าคถาที่ยกขึ้นแสดงนั้นเป็นคำพูดของใคร จำเป็นต้องศึกษาจากอรรถกถา เนื่องจากได้เล่าเรื่องของแต่ละชาดกอย่างละเอียดประกอบด้วยเนื้อหา 3 ส่วน คือ

- 1) เรื่องสมัยพุทธกาลอันเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงปรารภตรัสเล่าชาดกนั้น ๆ
- 2) เรื่องชาดก เรื่องอดีตของพระพุทธเจ้าในสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์ ตั้งแต่พระโพธิสัตว์เป็นใคร มีเหตุการณ์เป็นลำดับมาอย่างไร จนถึงการกล่าวคถาในชาดกนั้น ๆ รวมถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นภายหลังการกล่าวคถา

- 3) ประชุมชาดก สรุปว่าบุคคลในชาดกนั้น ๆ มาเกิดเป็นใครในสมัยพุทธกาล

ด้วยเหตุที่อรรถกถาแสดงชาดกแต่ละเรื่องด้วยเนื้อหา 3 ส่วนดังกล่าว คนส่วนใหญ่จึงนิยมศึกษาอรรถกถาชาดก โดยไม่ศึกษาชาดกในพระไตรปิฎก เพราะนอกจากจะรู้ที่มาของเนื้อเรื่องชัดเจนแล้ว คถาของชาดกในพระไตรปิฎกก็ปรากฏอยู่ในอรรถกถาด้วย

ถึงกระนั้น การที่ศึกษาเฉพาะอรรถกถาชาดกซึ่งมีลักษณะเด่นที่การเล่าเรื่อง ทำให้ความสนใจของผู้ศึกษามุ่งเน้นไปที่เรื่องเล่าในอรรถกถา เช่น พระโพธิสัตว์เป็นใคร มีเรื่องราวเป็นมาอย่างไร แต่มักจะละเลยการศึกษาสารธรรมในคถาของชาดกในพระไตรปิฎก เพราะทัศนคติของผู้ศึกษามีความรู้สึกลึกซึ้งกว่าคถาของชาดกในพระไตรปิฎกมีสถานะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่องที่อรรถกถานำเสนอ ไม่ใช่เนื้อหาหลัก แต่ความเป็นจริงชาดกในพระไตรปิฎกเป็นเนื้อหาหลัก อรรถกถาเป็นเนื้อหาที่เพิ่มเติมให้โครงสร้างชาดกมีความสมบูรณ์มากขึ้น

ดังนั้น การศึกษาชาดกในพระไตรปิฎกที่เป็นรูปแบบของคถา คือคำร้อยกรอง เป็นคำฉันท์ เวลาอ่านชาดกในพระไตรปิฎกที่แปลเป็นภาษาไทยแล้ว บางครั้งอาจไม่เข้าใจจึงต้องอ่านฉบับอรรถกถาอันเป็นคัมภีร์คู่มือการศึกษาชาดกในพระไตรปิฎกเป็นอย่างดีประกอบด้วย จึงจะเหมาะสม

¹ ขุ.ชา. (ไทย) 28/290-370/134-158., ขุ.ชา.อสีติ.อ. (ไทย) 8/290-370/383-461.

กับวิสัยของบัณฑิตที่ต้องศึกษาเพื่อความรู้ความเข้าใจอย่างทะลุปรุโปร่งตลอดสายของการศึกษาชาดกในพระไตรปิฎกอย่างแท้จริง

7.2 สรุปภาพรวมชาดก

7.2.1 ความหมายและโครงสร้าง

คำว่า ชาดก แปลว่า เรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว หมายถึง เรื่องของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติที่เป็นพระโพธิสัตว์ คือ เกิดเป็นชีวิตต่าง ๆ สังสมบารมีเพื่อจะได้ตรัสรู้พระสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต คือในสมัยพุทธกาลนี้

ชาดกจัดเป็นคำสอนประเภทหนึ่งในวงศ์คัสตฤสาสน์ ที่เรียกว่า ชาดก

คัมภีร์ชาดกในพุทธทศนิกายมักเรียกว่า **นิบาตชาดก** เพราะได้จัดเรื่องเป็นหมวด ๆ เรียกว่า **นิบาต** ตามจำนวนคาถาของแต่ละเรื่อง คือ ชาดกที่มีเนื้อเรื่องเพียงคาถาเดียวจัดอยู่ในเอกกนิบาต ที่มี 2 คาถาอยู่ในทุกนิบาต 3 คาถาอยู่ในติกนิบาต เป็นเช่นนี้จนถึงนิบาตที่ 13 ส่วนนิบาตที่ 14 เรียกว่า ปกิณณกนิบาต ประกอบด้วยชาดกที่มีคาถาจำนวนต่าง ๆ กัน ต่อจากนั้น มีวิธีเรียงลำดับอีกแบบ คือ ชาดกที่มี 20 คาถา รวมอยู่ในนิบาตที่ 15 ชาดกที่มี 30 คาถา รวมอยู่ในนิบาตที่ 20 ชาดกที่มี 80 คาถา รวมอยู่ในนิบาตที่ 21

ส่วนนิบาตที่ 22 ซึ่งเป็นนิบาตสุดท้าย เรียกว่า มหานิบาต มีชาดกทั้งหมด 10 เรื่อง ที่เรียกว่า ทศชาติ แต่ละชาดกประกอบด้วยคาถาจำนวนต่าง ๆ กันตั้งแต่ 100 คาถาขึ้นไป ชาดกเรื่องสุดท้ายคือเวสสันดรชาดก มักกล่าวกันว่า มีพันคาถา แต่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ได้ นับดูพบว่า มีเพียง 852.1 คาถาเท่านั้น²

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ผู้เรียบเรียงพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน กล่าวว่าชาดกทั้งหมดมี 550 เรื่อง แต่เท่าที่ปรากฏรวมทั้งสิ้น 547 เรื่อง ชาดกไป 3 เรื่อง ที่ขาดไปนั้นน่าจะเป็นด้วยในบางเรื่องมีชาดกซ้อนชาดก และไม่ได้นับเรื่องซ้อนแยกออกไปก็เป็นได้ ถึงกระนั้น จำนวนที่นับได้ใกล้เคียงกันมาก

การศึกษาชาดกในพระไตรปิฎก มีข้อควรพิจารณา 2 ประการ คือ

1) **พระไตรปิฎกคือคัมภีร์ที่แสดงหลักธรรม** การศึกษาคาถาชาดกในพระไตรปิฎก ควรศึกษาหลักธรรมเป็นหลักโดยอาศัยอรรถกถาเฉพาะที่จำเป็นในการช่วยให้เข้าใจหลักธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น ดังที่อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ กล่าวว่า “ชาดกเป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ สาระสำคัญในชาดกจึงอยู่ที่คุณงามความดีและอยู่ที่คติธรรม”³

2) **คาถาชาดกในพระไตรปิฎก จำแนกตามเนื้อหาได้ 3 กลุ่ม คือ**

(1) **คาถาแสดงเนื้อหาหลักธรรม**

² พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (ผู้แปล), เวสสันดรชาดกที่ 10 ทรงแปลแจกในวันประสูติ พ.ศ. 2477 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพัฒน์การ, 2477), หน้า ๗ และ ๘.

³ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 614.

เนื้อหาคาถากลุ่มนี้ ส่วนใหญ่ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจหลักธรรมได้ แม้จะไม่รู้เนื้อเรื่องก็ตาม เช่น ถ้าสัตว์ทั้งหลายพึงรู้อย่างนี้ว่า ชาติสมภพนี้เป็นทุกข์ สัตว์ก็ไม่ควรฆ่าสัตว์ เพราะว่ามีปฏิกติฆ่าสัตว์ย่อมเศร้าโศก⁴

เนื้อหาหลักธรรมที่เข้าใจได้นี้ นอกจากจะเป็นคำพูดของพระโพธิสัตว์แล้ว หลายคาถาเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสรุปหลักธรรมแก่ผู้ฟังหลังจากที่ได้เล่าชาดกเรื่องนั้น ๆ จบแล้ว ซึ่งถ้าเป็นพระดำรัสสรุปหลักธรรมของพระพุทธเจ้าก็สามารถเข้าใจหลักธรรมได้แน่นอน

ถึงกระนั้น เนื้อหาหลักธรรมบางส่วนเข้าใจได้ แต่บางส่วนต้องศึกษาเนื้อเรื่อง และคำอธิบายในอรรถกถา เช่น บุคคลเหล่าอื่นไม่ต้องรักษาคุ้มครองผู้ใด และผู้ใดก็ไม่ต้องรักษาคุ้มครองบุคคลเหล่าอื่น มหาบพิตร ผู้นั้นแหละไม่เยื่อใยในกามทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นสุข⁵

คาถาชาดกในพระไตรปิฎกข้างต้นเป็นคำกล่าวของพระโพธิสัตว์ผู้เป็นดาบสตรัสกับพระเจ้าแผ่นดินว่า พระโพธิสัตว์ก็เคยปกครองบ้านเมืองเหมือนกับพระเจ้าแผ่นดิน แต่บัดนี้ ท่านได้ออกบวชเป็นดาบส อยู่ลำพัง จึงไม่ต้องดูแลรักษาใคร และใครก็ไม่ต้องดูแลรักษาท่าน เพราะท่านไม่มี ความเชื่อใยในกามแล้วจึงอยู่เป็นสุข

ผู้ศึกษาที่อ่านเฉพาะเนื้อหาในคาถาจะเข้าใจเนื้อหาส่วนหลัง คือ ความไม่เยื่อใยในกามได้ แต่ส่วนแรกอาจจะเข้าใจไม่ชัดเจนหรืออาจตีความหมายผิดถ้าไม่รู้เรื่องที่แสดงในอรรถกถา

(2) คาถาแสดงเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวของชาดก

เนื้อหาคาถากลุ่มนี้ จำแนกย่อยได้เป็น 2 ประเภท คือ คาถาที่อ่านแล้วรู้เรื่องกับคาถาที่อ่านแล้วไม่รู้เรื่อง

(ก) คาถาที่อ่านแล้วรู้เรื่อง เช่น เจ้าเสื่อโครง ในวันก่อนเจ้าเที่ยวย่ำยีเหล่าสุกรที่นี่ แต่บัดนี้ เจ้าชบเซามาแต่ผู้เดียว วันนี้ เจ้าไม่มีแรงหรือ เสื่อโครง⁶ และว่า สมัยใดลมพัดมา สมัยนั้นจะเป็นข้างแรมก็ตาม ข้างขึ้นก็ตาม ย่อมมีความหนาวอันเกิดแต่ลม ในปัญหาข้อนี้ เธอทั้ง 2 จึงไม่มีใครเป็นผู้แพ้⁷

ข้อความในมาลุตชาดกข้างต้น ถึงแม้เนื้อหาจะเป็นเรื่องเฉพาะ แต่ผู้ศึกษาก็พอจะเข้าใจได้ว่า มีคนสองคนถกเถียงกันว่า ความหนาวมีตอนข้างขึ้นหรือข้างแรม พระโพธิสัตว์อธิบายว่า ความหนาวเกิดขึ้นเพราะลม ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะข้างขึ้นหรือข้างแรม เนื้อหานี้แสดงหลักธรรมที่ก่อให้เกิดปัญหาในการดำเนินชีวิตว่า บางครั้ง คนเราก็ถกเถียงกันในเรื่องที่ไม่น่าจะถกเถียง อีกทั้งแสดง ความสำคัญของการรู้ความเป็นไปของธรรมชาติตามความเป็นจริง

เรื่องที่ปรากฏในคาถาชาดกในพระไตรปิฎกหลายเรื่องเป็นเรื่องที่ผู้ศึกษาที่มีความคุ้นเคยกับวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถรู้ได้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร เช่น มาตลีเทพบุตร ที่ต้นจิวมีลูกนกครุฑอยู่ เธอจงห็นงอนรถกลับ เราประสงค์จะสละชีวิตให้พวกอสุร ลูกนกพวกนี้อย่าได้แหลกลาญเลย⁸

⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 27/18/8., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/18/249.

⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/10/4., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/10/215.

⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/97/142., ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) 4/97/155.

⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/17/7., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/17/246.

⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/31/13., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/31/294.

ผู้ที่เคยศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวกับโลกศาสตร์ในพระพุทธศาสนาจะรู้ว่าข้อความข้างต้นนี้เป็นเรื่องพระอินทร์หนีสูร ทางข้างหน้าที่ราชรถจะไปจะต้องผ่านต้นงิ้วที่มีลูกนกครุฑ ถ้าเล่นราชรถไปทางนั้น ลูกนกครุฑจำนวนมากจะตาย พระอินทร์จึงรับสั่งให้มาตลีเทพบุตรกลับรถ ยอมสละชีวิตพระองค์เองให้สูร

(ข) คาถาที่อ่านแล้วไม่รู้เรื่อง

คาถาประเภทนี้ ถ้าผู้ศึกษาไม่รู้เรื่องมาก่อนจะไม่เข้าใจ จำเป็นต้องศึกษาเนื้อเรื่องในอรรถกถา เช่น ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์ตรัสว่า ข้าวสาร 1 ทะนาน มีราคาเท่ามูลค่าน้ำ 500 หรือ และข้าวสาร 1 ทะนานนี้ มีค่าเท่ากับกรุงพาราณสี ทั้งภายในภายนอกเขียวหรือ?

(3) คาถาที่แสดงเนื้อหาทั้งหลักธรรมและเรื่องราว

เนื้อหาคาถากลุ่มนี้จำแนกย่อยได้ 2 ประเภท คือ

(ก) คาถาที่เข้าใจเฉพาะเนื้อหาหลักธรรม แต่ไม่เข้าใจเรื่องราว เช่น (ธรรม) เป็นคนต้องหวังร้ายไป คนฉลาดไม่ควรท้อแท้ (เรื่อง) เราเห็นตัวเองเป็นตัวอย่าง ปรรณนาอย่างใดก็ได้ อย่างนั้น¹⁰

(ข) คาถาที่เข้าใจทั้งหลักธรรมและเรื่องราว เช่น การเข้าใจทั้งหลักธรรมและเรื่องราวในคาถาประเภทนี้ อย่างหนึ่งเป็นเพราะหลักธรรมมีความชัดเจนอยู่ในตัว อีกอย่างหนึ่ง เป็นเพราะผู้ศึกษารู้เรื่องที่กล่าวถึงเป็นอย่างดีแล้ว เช่น พระพุทธเจ้าตรัสเล่าโคณันทิวีสาลชาดกแล้วได้ตรัสพระคาถาสรุปลักษณ์หลักธรรมและเรื่องราวว่า (ธรรม) บุคคลควรพูดแต่คำที่น่าพอใจเท่านั้น ไม่ควรพูดคำที่ไม่น่าพอใจ ในเวลาไหน ๆ (เรื่อง) เมื่อพราหมณ์พูดคำที่น่าพอใจ โคณันทิวีสาลจึงลากสัมภาระอันหนักไปได้ ทั้งยังทำให้พราหมณ์ได้ทรัพย์อีกด้วย ส่วนตนเองก็ปลื้มใจ เพราะการช่วยเหลือนั้น¹¹

คาถาข้างต้นนี้ ผู้ศึกษาส่วนใหญ่สามารถเข้าใจได้ทั้งหลักธรรมและเรื่องราว เพราะรู้เรื่องโคณันทิวีสาลมาแล้ว

ถึงกระนั้น ก็มีคาถาที่สามารถเข้าใจได้ทั้งหลักธรรมและเรื่องราว ถึงแม้จะไม่รู้เรื่องมาก่อนก็ตาม เช่น เมื่อวัยล่วงเลยไป ผมบนศีรษะของเราก็หงอก เทวทูตก็ปรากฏชัด บัดนี้เป็นเวลาที่เรควรจะบวช¹²

หลักธรรมในคาถาส่วนใหญ่ของชาดกในพระไตรปิฎกแสดงหลักธรรมเป็นหลักเช่นเดียวกับคัมภีร์อื่น ๆ ในพระไตรปิฎก และผู้ศึกษาสามารถอ่านรู้หลักธรรม ในคาถาเหล่านั้นได้ ฉะนั้น การศึกษาชาดกในพระไตรปิฎกจึงควรที่จะเน้นที่การศึกษาหลักธรรมในคาถาของชาดกในพระไตรปิฎกโดยตรง การศึกษาอรรถกถาชาดกก็เป็นประโยชน์ช่วยให้เข้าใจที่มาของคาถาเหล่านั้นตลอดจนความหมายของหลักธรรมในคาถาเหล่านั้นได้ถูกต้องและลุ่มลึกยิ่งขึ้น แต่ต้องไม่มุ่งสนใจเฉพาะแต่เรื่องที่อรรถกถาเล่าเพิ่มเติมโดยไม่ใส่ใจหลักธรรมในคาถาอันเป็นเนื้อหาหลักของชาดกในพระไตรปิฎก

⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/5/3., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/5/193.

¹⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 27/51/22, ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/51/41.

¹¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/28/12., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/28/282.

¹² ขุ.ชา. (ไทย) 27/9/4., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/9/211.

นอกจากเนื้อหาหลักธรรมและเรื่องราวแล้ว ตอนท้ายของชาดกในพระไตรปิฎกคือใน สุวรรณกัถกกุฏชาดก จตุโปสถชาดก ภิสชาดก ฉัททันตชาดกและสร้งกชาดก พระพุทธเจ้าได้แสดง **ประชุมชาดก** สรุปว่าบุคคลในชาดกนั้น ๆ มาเกิดเป็นใครในสมัยพุทธกาล ฉะนั้น ประชุมชาดกจึงมี มาแล้วตั้งแต่ในชาดกในพระไตรปิฎกมิใช่เริ่มมีครั้งแรกในอรรถกถาอย่างที่เข้าใจกันอย่างเดียว

7.2.2 สรุปมหาตศชาติ ชาดก 10 ชาติ

หมวดที่ 22 ที่ชื่อมหานิบาตนั้น เป็นที่รู้จักกันดีในนามว่าพระเจ้า 10 ชาติ เป็นการบำเพ็ญ บารมีในชาติต่าง ๆ ด้วยทศบารมีที่เริ่มด้วยพระเทมีย์โพธิสัตว์จบลงที่พระเวสสันดรโพธิสัตว์เป็นชาติ สุดท้ายก่อนจะบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า

โดยเฉพาะชาติสุดท้ายที่เกิดเป็นพระเวสสันดร เป็นชาติที่มากด้วยทานบารมีนั้นจะมี อิทธิพลต่อวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนมาก ในชาดกทั้งหมด ส่วนมากจะเป็นการบำเพ็ญบารมีของพระ โพธิสัตว์ มีข้อที่น่าสังเกตว่า พระโพธิสัตว์นั้นไม่ว่าจะเกิดในวาระใด ในขั้นสุดท้ายของชีวิตจะออก บวชแทบทุกชาติ เช่นเรื่องมฆเทวชาดก พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์มีรับสั่งช่างกลบกว่า

“วันไหนที่ท่านเจอผมหงอกขอเราขอให้บอก”

วันหนึ่ง เมื่อช่างกลบเห็นจึงกราบทูลว่า

“ขอเดชะพระอาญาไม่พั้นเกล้า บัดนี้ พระเกศาหงอกงอกขึ้นแล้วพระเจ้าข้า”

กราบทูลเสร็จ ช่างกลบกกำลังจะถอนพระเกศาเอาไปให้พระองค์ทอดพระเนตร พระองค์ จะมีรับสั่งให้เรียกประชุมพระราชโอรส มเหสี อำมาตย์ และจะตรัสสอนว่า บัดนี้ พระยามัจจุราชมมา เตือนพ่อแล้ว ความแก่ เจ็บ ตาย ใกล้จะมาถึงพ่อแล้ว ได้เวลาที่พ่อจะเข้าป่าแสวงหาโมกษะคือทาง หลุดพ้นแล้ว รับสั่งเสร็จทรงมอบราชสมบัติให้พระราชโอรสองค์โตและอธิษฐานเพศเป็นฤๅษีบำเพ็ญ สมณธรรม เป็นต้น ทุกชาติจะบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ไม่ประมาทในชีวิต เมื่อออกบวชแล้วก็บำเพ็ญ สมณธรรมทำสมาบัติ 8 ให้บังเกิด เมื่อตายไปก็จะไปเกิดในพรหมโลก ลักษณะนี้จะเป็นเรื่องปกติที่ ปรากฏในชาดก

มีชาติสุดท้ายที่ตายในเพศฆราวาส คือพระเวสสันดร ชาตินี้จะยังด้วยทานบารมี จนมอบ ช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้พราหมณ์ชาวเมืองกาลิงครัฐ จนชาวเมืองไม่พอใจจึงขับไล่เพราะช้างตัวนั้นเป็น สัตว์มงคล พระองค์จึงทรงเข้าไปถือเพศบรรพชิตเป็นดาบสในป่า สุดท้ายก็เสด็จออกมาครองราชย์จน สิ้นพระชนม์

การเกิดในแต่ละครั้งจะเป็นการบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 ทศ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมม บารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี รวมเรียกว่า บารมี 30 ทศ โดยมีการแบ่งเป็นบารมีขั้นธรรมดา 10 ประการ ชั้นกลางหรืออุปบารมี 10 ประการและปรมัตถบารมีหรือบารมีขั้นสูงสุดอีก 10 ประการ

มีคำอธิบายว่า บารมีธรรมดา เช่น การเสียสละทรัพย์สมบัติ อุปบารมี หมายถึงการ เสียสละ อวัยวะ เลือด เนื้อ เป็นต้น ส่วนปรมัตถบารมี หมายถึง การเสียสละชีวิต ในการเกิดชาติหนึ่ง ไม่ได้หมายความว่า จะบำเพ็ญบารมีแต่ละอย่าง หากแต่บำเพ็ญบารมีหลายอย่างควบคู่กันไปเพียงแต่ อาจจะมีจุดเด่นอยู่ที่บารมีอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นพิเศษ

ชาดกทั้งหมดที่เรียกว่ามหานิบาตมี 10 เรื่องที่เรียกว่า มหาตศชาติ ดังนี้

1) พระเตมีย์โพธิสัตว์ เป็นชาติที่ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี คือการออกผนวชเป็นหลัก การบวชนั้นไม่ต้องรอให้ชรา แต่ออกบวชกันตั้งแต่ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาว ภาพพระเจ้าสิบชาติที่ติดไว้บนศาลาวัดจะเป็นรูปภาพพระเตมีย์โพธิสัตว์กำลังตรัสกับนายสารถีที่กำลังฝังพระองค์เพราะคิดว่าทรงเป็นคนบ้าใบ้ พระองค์จึงตรัสว่า

“คนอย่างเรานี้หรือที่ชื่อว่าง่ายเปลี่ยเสี่ยซา”

แล้วพระองค์จึงแสดงพลังยกราชรถให้เห็นทำให้นายสารถีตกใจ

2) พระมหาชนกโพธิสัตว์ เป็นชาติที่ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี จะเห็นเป็นภาพสำเภาล่ม พระชนกโพธิสัตว์ว่ายน้ำในมหาสมุทร และมีภาพเทพิตามณิเมขลาเหาะอยู่กลางอากาศ ซึ่งเป็นเรื่องจริงที่รู้จักกันดี เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ได้ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อให้ประชาชนคนไทยมีความเพียรที่ต่อเนื่อง

3) พระสุวรรณสามโพธิสัตว์ เป็นชาติที่บำเพ็ญเมตตาบารมี เป็นภาพที่พระสุวรรณสามโพธิสัตว์ถูกพระเจ้าแผ่นดินยิงธนู แต่ก็แสดงเมตตาธรรมต่อพระเจ้าแผ่นดินโดยไม่โกรธ เป็นชาติที่เน้นเมตตาธรรมเป็นหลัก

4) พระเนมิราชโพธิสัตว์ เป็นชาติที่ทรงบำเพ็ญอุชิฐานบารมี เป็นภาพที่พระองค์เสด็จไปเที่ยววนรศ สวรรค์ ในเพศมนุษย์ เป็นชาติที่สามารถไปบนสวรรค์และนรกด้วยเพศของมนุษย์

5) พระมหุสธโพธิสัตว์ เป็นชาติที่บำเพ็ญปัญญาบารมี เป็นภาพที่พระมหุสธโพธิสัตว์แสดงปัญญาเพื่อชมพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นข้าศึก

6) พระภริทัตโพธิสัตว์ เป็นชาติที่บำเพ็ญศีลบารมี เป็นภาพที่พระองค์เกิดเป็นพญานาคภริทัตโพธิสัตว์แล้วยอมตนให้เป็นทาสของหมองู แม้จะทำลายหมองูได้แต่ก็ไม่ได้ทำเพราะกลัวศีลจะขาด

7) พระจันทกุมารโพธิสัตว์ เป็นชาติที่ทรงบำเพ็ญขันติบารมี เป็นภาพที่พระอินทร์ต้องเหาะมาช่วยพระจันทกุมารโพธิสัตว์ผู้กำลังจะถูกบูชายัญ

8) พระนารทกัสสปโพธิสัตว์ เป็นชาติที่บำเพ็ญอุเบกขาบารมี เป็นภาพที่พรหมนารทโพธิสัตว์แสดงธรรมทำลายล้างมิถุนาภิภูของพระเจ้าอังคติและราชบริพาร

9) พระวิรุณบัณฑิตโพธิสัตว์ เป็นชาติที่บำเพ็ญสัจจบารมี เป็นภาพที่พระวิรุณบัณฑิตโพธิสัตว์กำลังแสดงสาธุนธรรม 4 ประการแก่ปุลณณกัษย์

10) พระเวสสันดรโพธิสัตว์ เป็นชาติที่ทรงบำเพ็ญทานบารมี จะมีหลายภาพเนื่องจากชาตินี้จะมีอิทธิพลต่อสังคมไทยมากจนกลายเป็นประเพณีที่ต้องมีเทศน์ทุกปี บางครั้งจะเป็นภาพพระเวสสันดรเสด็จเข้าป่ากับพระนางมัทรีพร้อมกันหาและชาลี

7.2.3 เนื้อหาหลักธรรมจากชาดกในพระไตรปิฎก

เนื้อหาหลักธรรม อันเป็นเนื้อหาหลักและเนื้อหาส่วนใหญ่ของชาดกในพระไตรปิฎกและเพื่อความเข้าใจเนื้อหาหลักธรรมยิ่งขึ้นจะนำเรื่องราวมาแสดงไว้ด้วยตามสมควร โดยนำหลักธรรมที่ปรากฏในชาดก 40 เรื่อง และในชาดกอื่นบ้างตามความเหมาะสมของเนื้อหานั้น ๆ จากชาดกในพระไตรปิฎกมาจัดหมวดหมู่

คาถาในคัมภีร์ชาดก เมื่อจำแนกตามเนื้อหาและตามความเข้าใจแล้ว พบว่า คาถาส่วนใหญ่แสดงเนื้อหา “หลักธรรม” ซึ่งผู้ศึกษาสามารถเข้าใจได้ ส่วนที่แสดงเนื้อหา “เรื่องราว” ส่วนใหญ่ผู้

ศึกษาก็สามารถเข้าใจหรือพอเข้าใจได้ แต่ต้องศึกษาอรรถกถาเพิ่มเติม จึงจะเข้าใจได้อย่างทะลุปรุโปร่ง ทั้งนี้ การศึกษาคาถาในคัมภีร์ชาดกโดยตรงจะทำให้เข้าถึงสารธรรมที่พระสังคีติกถาจารย์มุ่งประสงค์ในการยกคาถาชาดกมาแสดงไว้ในพระไตรปิฎก แต่อย่าได้ละเลยความสำคัญของหลักธรรมที่เป็นแก่นแท้ของชาดกแต่ละเรื่อง

1) ลักษณะเด่นของ “หลักธรรม” ในคัมภีร์ชาดก

“หลักธรรม” ในคัมภีร์ชาดกเป็นธรรมที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของพระพุทธเจ้าเมื่อสมัยที่เกิดเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นปุถุชนที่มีชีวิตแบบต่าง ๆ ประสบเหตุการณ์ เรื่องราวสุขทุกข์ ดีชั่ว ทั้งที่เกิดขึ้นในชีวิตของตน และที่ได้พบเห็นในชีวิตของผู้อื่น หลักธรรมในคัมภีร์ชาดกจึงสอดคล้องเหมาะสมตรงกับชีวิตของคนทั่วไป

หลักธรรมที่แสดงในคัมภีร์ชาดก ส่วนใหญ่เป็นคำกล่าวของพระโพธิสัตว์ นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมที่เป็นคำกล่าวของบุคคลในเรื่อง คำกล่าวของพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระดาร์สของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสรุปตอนท้ายของชาดกที่ตรัสเล่า หลักธรรมที่มาจากบุคคลหลายฝ่ายดังกล่าวซึ่งมีเหตุมาจากเรื่องราวของชีวิตที่หลากหลายในชาดก ทำให้หลักธรรมในคัมภีร์ชาดกมีสาระกว้างขวางมากมายทั้งอรรถและรส

ผู้รวบรวมได้ประมวล “หลักธรรม” ในคัมภีร์ชาดกมาจัดเป็นหมวดหมู่ จำแนกเป็น 8 กลุ่ม ทำให้เห็นหลักธรรมในคัมภีร์ชาดกโดยภาพรวมดังนี้

1.1) หลักธรรมที่เป็นหลัก จำแนกเป็น 2 คือ

กรรมและผลของกรรม มีสาระหลักเหมือนกับคัมภีร์อื่น ๆ ในพระไตรปิฎก คือ “ทำกรรมใด ได้ผลตามกรรมนั้น” สาระเรื่องกรรมในคัมภีร์ชาดกที่น่าสนใจ คือ

(ก) การย่ำว่า บุคคลทำกรรมใดแล้ว ก็จะทำกรรมนั้นซ้ำอีกทั้งในชีวิตนี้และชีวิตต่อ ๆ ไปทำให้ตระหนักถึงความสำคัญของการสิ้นกรรมพันกรรมโดยสิ้นเชิง มิฉะนั้น จะต้องทำกรรมที่เคยทำซ้ำแล้วซ้ำอีกในสังสารวัฏอันยาวนานประมาณ เช่น บาบที่เจ้าได้ทำไว้แล้วนั้นแหละ เจ้าก็ต้องทำมันอีก¹³ ถ้าใจของเธอไม่ถูกกรรมชั่วประทุษร้าย กรรมชั่วที่นายพรานทำเพราะอาศัยเธอ ก็ไม่ถูกต้อง เธอ บาบก็ไม่แปดเปื้อนเธอผู้เป็นคนดี ผู้ชวนขายน้อย¹⁴ ผู้ใดอนุเคราะห์ชาวโลกทั้งมวลด้วยเมตตาจิตหาประมาณมิได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องขวางโดยประการทั้งปวง จิตก็อยู่กุลาหาประมาณมิได้ เป็นจิตบริบูรณ์อันผู้นั้นอบรมดีแล้ว กรรมใดที่เขาบำเพ็ญแล้วพอประมาณ กรรมนั้นจักไม่เหลืออยู่ในจิตของเขา¹⁵

(ข) ความสงสัยในผลของกรรมว่าคนทำชั่วกลับได้ดี เช่น นางกัจจानीกราบทูลพระโพธิสัตว์ว่า ข้าพเจ้ามั่นใจเอาเองว่า กรรมไม่มีสูญ แต่ยังสงสัย เพราะเดี๋ยวนี้ คนทำบาปกลับได้ความสุข เช่น หญิงสะใภ้ของข้าพเจ้าได้ทุบตีขบไล่ข้าพเจ้า เดี่ยวนี้ นางได้เป็นใหญ่ในตระกูลทั้งหมด พระโพธิสัตว์บอกว่า จะทำให้หญิงสะใภ้เป็นเถาธูลี นางกัจจानीขอมิให้ทำ¹⁶

¹³ ขุ.ชา. (ไทย) 27/134/224., ขุ.ชา.ปณจก.อ. (ไทย) 4/134/497.

¹⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 27/76/172., ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) 4/76/296.

¹⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/37-38/73., ขุ.ชา.ทก.อ. (ไทย) 3/37-38/72.

¹⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/4-6/285-286., ขุ.ชา.อฏฐก.อ. (ไทย) 5/4-6/271-272.

(ค) ผลของความรู้ในกรรมและผลของกรรมที่ทำให้พึงพากการทำให้ของตนเอง ไม่รอคอย โชคชะตาความช่วยเหลือจากผู้อื่น ไม่หวังผลโดยไม่ลงมือทำ ประารถนาสิ่งใดก็ทำสิ่งที่จะทำได้ผล ตามความปรารถนานั้น เช่น บุคคลย่อมสร้างควมมีโชคด้วยตนเอง ย่อมสร้างควมไม่มีโชคด้วยตนเอง คนอื่นจะทำความมีโชคและควมไม่มีโชคให้คนอื่นหาได้ไม่¹⁷ ก็สมบัติที่ได้มาเพราะเหตุที่ผู้อื่น ให้นั้น หม่อมฉันไม่ปรารถนา บุญทั้งหลายที่หม่อมฉันทำเอง บุญนั้นจะเป็นทรัพย์เฉพาะตนของหม่อมฉัน¹⁸ หม่อมฉันมิได้ประสงค์สิ่งทีผู้อื่นให้ บุญทั้งหลายที่ตัวเอง เป็นทรัพย์ของหม่อมฉันแผนกหนึ่ง ต่างหาก¹⁹

และสามารถเผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ด้วยจิตที่มั่นคง เช่น แม้อยู่ในเงื้อมมือศัตรูแต่มี สีหน้าผ่องใสไม่เศร้าโศก เพราะบัณฑิตผู้ฉลาดในการวินิจฉัยควม ย่อมไม่สะทกสะท้าน อดกลั้นไว้ได้ ด้วยคิดว่า กรรมเป็นของมั่นคง²⁰

สภาวะธรรม กล่าวถึงควมไม่เที่ยง นอกจากแสดงหลักธรรม เช่น สังขารทั้งหลายไม่ เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป การเข้าไปสงบระงับสังขาร เหล่านั้นเป็นความสุข²¹ โลกธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้ คือ ควมมีลาภ ไม่มีลาภ มียศ ไม่มียศ นิทานา สรรเสริญ สุข และทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง เจ้าอย่าเศร้าโศกไปเลย จะเศร้าโศกไปทำไม²²

และว่า กาลเวลาย่อมกินเหล่าสัตว์ทั้งปวงพร้อมทั้งตัวเอง ส่วนผู้ใดกินกาลเวลาได้ ผู้นั้น ชื่อว่าเผาตณหาที่เผาเหล่าสัตว์ได้แล้ว²³ ในโลกสันนิวาสซึ่งมีชราและมรณะเป็นธรรมดานั้น จะ เพลิดเพลินไปทำไม จะยินดีไปทำไม ชนเป็นอันมากเห็นกันอยู่ในเวลาเช้า บางพวกพอดกเวลาเย็นก็ไม่ เห็นกัน...ควรรีบทำความเพียรในวันนี้ ใครจะรู้ควมตายในวันพรุ่ง เพราะควมผัดผ่อนกับมัจจุราชผู้มี เสนามากไม่มีเลย²⁴ เป็นต้นแล้ว

ยังได้แสดงควมไม่แน่นอนที่ปรากฏในชีวิต เช่น เหตุการณ์อย่างเดียวกันนั้นนั้นนั้นแหละ เป็นผลดีแก่คนหนึ่ง แต่กลับเป็นผลร้ายแก่อีกคนหนึ่ง เพราะฉะนั้น เหตุการณ์อย่างเดียวกันนั้นนั้น แหละ มิใช่จะเป็นผลดีไปทั้งหมด หรือมิใช่จะเป็นผลร้ายไปทั้งหมด²⁵ พราหมณ์บอกพระโพธิสัตว์ว่า คนแต่ละคนในเรือนต้องการต่างกัน ตนอยากได้บ้านสวย บุตรอยากได้รถเทียมม้าอาชาไนย หญิงสะใภ้ อยากรได้ต่างหูแก้วมณี นางปุลณิกาทาสีผู้ต่ำต้อยอยากได้ครก กระตัง สาก พระโพธิสัตว์จึงให้ตาม ความต้องการของแต่ละคน²⁶

¹⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/56/238., ขุ.ชา.ฉก.อ. (ไทย) 5/56/48.

¹⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/213/457., ขุ.ชา.ปภินณก.อ. (ไทย) 6/213/357.

¹⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 28/586/272., ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) 9/586/240.

²⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 27/95-99/256-257., ขุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย) 4/95-99/471-472.

²¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/95/39, ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/95/207.

²² ขุ.ชา. (ไทย) 27/114/180., ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) 4/114/335.

²³ ขุ.ชา. (ไทย) 27/190/116., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/190/306.

²⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 28/117-121/201-202., ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) 9/117-121/54-55.

²⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/126/52, ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/126/296.

²⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/117/146., ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) 4/117/183.

สภาวะธรรมอีกประการหนึ่งที่แสดงในคัมภีร์ชาดก คือ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีธรรมชาติของสัตว์ประเภทต่าง ๆ เช่น สุนัขจิ้งจอกขี้เยี่ยวลงในบ่อน้ำของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ถามว่าทำไมจึงทำเช่นนั้น สุนัขจิ้งจอกบอกว่า พวกเราดื่มน้ำที่เดี๋ยวยอมถ่ายลงที่นั่น นั่นเป็นธรรมชาติของพวกสุนัขจิ้งจอก และเป็นธรรมชาติของพวกเราตั้งแต่ครั้งบิดาและปู่ ท่านไม่ควรจะกล่าวโทษธรรมนั้น พระโพธิสัตว์บอกว่า ธรรมของพวกเจ้ายังเป็นเช่นนี้ ก็สภาพที่มีโทษธรรมของพวกเจ้าจะเป็นเช่นไร ขอพวกเราอย่าได้เห็นธรรม หรือสภาพที่มีโทษธรรมของพวกเจ้าในกาลไหน ๆ เลย²⁷ หนาวเพราะมีลมพัด ไม่ใช่เพราะข้างขึ้นหรือข้างแรม²⁸

1.2) หลักธรรมพื้นฐาน จำแนกเป็น 2 คือ

ความสัมพันธ์และการคบ มีรายละเอียดทั้งหลักธรรมและเรื่องราวเหตุการณ์มากกว่าที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น ๆ ประกอบด้วย

(ก) ประโยชน์ของความสัมพันธ์ เช่น ญาติยิ่งมีมากยิ่งดี แม้นต้นไม้มที่เกิดในป่ายิ่งมากก็ยิ่งดี ต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะใหญ่โต ลมยอมพัดให้หักโค่นได้²⁹ เมื่อถึงยามคับขันประชาชนต้องการผู้กล้าหาญ เมื่อถึงคราวปรักขานต้องการผู้ที่ไม่พูดพาลาม ยามมีข่าวน้ำต้องการผู้เป็นที่รัก ยามเกิดปัญหา ต้องการบัณฑิต³⁰ บุคคลเสมอกัน ประเสริฐกว่ากัน หรือเลวกว่ากันก็ตาม ก็ควรทำมิตรไมตรีกันไว้ เพราะว่า มิตรเหล่านั้นเมื่อความเสื่อมเกิดขึ้น ก็พึงทำประโยชน์อันอุดมให้ได้เหมือนเราผู้เป็นเทวดาสถิตอยู่ที่ต้นรุจา กับเทวดาสถิตอยู่ที่กอหญ้าทำมิตรไมตรีกัน³¹ ใจจดจ่ออยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นแม้อยู่ไกลก็เหมือนอยู่ใกล้ ใจเหินห่างจากบุคคลใด บุคคลนั้นแม้อยู่ไกลเหมือนอยู่ไกล คนที่รักกัน แม้จะอยู่ห่างไกลกัน ก็เหมือนกับอยู่ร่วมกันด้วยหัวใจ แต่การอยู่ร่วมกันนานเกินควร คนรักกันกลายเป็นคนไม่รักกันได้ ผู้ใดเมื่อก่อนเป็นผู้ใจดี คนทั้งหลายนับถือว่าเป็นญาติเป็นมิตร ภายหลังผู้นั้นกลับกลายเป็นศัตรูก็ได้ ใจของมนุษย์รู้ได้ยากอย่างนี้³²

และลักษณะของมิตร เช่น สถานที่ที่คนพาลเอ่ยปากขึ้น คนที่ไม่ควรถูกจองจำก็ถูกจองจำ สถานที่ที่นักปราชญ์เอ่ยปากขึ้น แม้นคนที่ถูกจองจำก็รอดพ้น³³ มิตรภาพของผู้ประทุษร้ายและของผู้ถูกประทุษร้าย พวกที่เป็นนักปราชญ์ยอมสมานกันได้อีก แต่พวกที่โง่งเขลายอมสมานกันไม่ได้ แม้นกกระเรียน เธอจงอยู่เถิด อย่าไปเลย³⁴ คนพาลทั้งหลายยอมทำการสมาคมหรือสันทวนไมตรี หรือคุณความดีที่ทำไว้ในกาลก่อนให้เสื่อมสูญไปบ้าง คุณเป็นอันมากที่ทำไว้ในคนพาลทั้งหลายก็เสื่อมสูญไปเองบ้าง เป็นความจริง คนพาลทั้งหลายเป็นคนอกตัญญู ส่วนนักปราชญ์ทั้งหลายไม่ทำการสมาคมหรือสันทวนไมตรี หรือแม้คุณความดีที่ทำไว้ในกาลก่อนให้เสื่อมสูญไป คุณความดีที่ทำไว้ในนักปราชญ์

²⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/62-63/134., ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) 4/62-63/98-99.

²⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/17/7., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/17/246.

²⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/74/31., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/74/119.

³⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 27/92/38., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/92/199.

³¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/121/50., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/121/278.

³² ขุ.ชา. (ไทย) 27/32-37/401-402., ขุ.ชา.เตรสก.อ. (ไทย) 6/32-37/165-166.

³³ ขุ.ชา. (ไทย) 27/120/49., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/120/274.

³⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 27/172/191., ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) 4/172/382.

ทั้งหลายแม้เล็กน้อย ก็ไม่เสื่อมสลายไป เป็นความจริง นักปราชญ์ทั้งหลายเป็นคนมีความกตัญญูด้วยดี³⁵

ลักษณะ 16 ประการของผู้ไม่ใช่มิตรและผู้เป็นมิตร³⁶ คือ

ลักษณะของผู้ไม่ใช่มิตร	ลักษณะของผู้เป็นมิตร
1. เห็นเพื่อนแล้วไม่ยิ้มแย้มแจ่มใส	1. ระลึกถึงเพื่อนผู้อยู่ห่างไกล
2. ไม่ร่าเริงต้อนรับเพื่อน	2. ยินดีต้อนรับเพื่อนผู้มาหา
3. ไม่ดูแลเพื่อน	3. ถือว่าเป็นเพื่อนของเราจริง รักใคร่จริง
4. กล่าวคำยอเพื่อน	4. ทักทายปราศรัยด้วยวาจาอันไพเราะ
5. คบหาศัตรูของเพื่อน	5. คบหามิตรของเพื่อน
6. ไม่คบหามิตรของเพื่อน	6. ไม่คบหาผู้ที่ไม่ใช่มิตรของเพื่อน
7. ห้ามปรามผู้ที่กล่าวสรรเสริญเพื่อน	7. ห้ามปรามผู้ที่ด่าตีเตียนเพื่อน
8. สรรเสริญผู้ที่ด่าเพื่อน	8. สรรเสริญผู้ที่พรรณนาความดีของเพื่อน
9. ไม่บอกความลับแก่เพื่อน	9. บอกความลับแก่เพื่อน
10. ไม่ช่วยปกปิดความลับของเพื่อน	10. ช่วยปกปิดความลับของเพื่อน
11. ไม่สรรเสริญการงานของเพื่อน	11. สรรเสริญการงานของเพื่อน
12. ไม่สรรเสริญปัญญาของเพื่อน	12. สรรเสริญปัญญาของเพื่อน
13. ยินดีในความฉิบหายของเพื่อน	13. ยินดีในความเจริญของเพื่อน
14. ไม่ยินดีในความเจริญของเพื่อน	14. ไม่ยินดีในความฉิบหายของเพื่อน
15. ได้อาหารที่ดีมีรสอร่อยก็ไม่นึกถึงเพื่อน	15. ได้อาหารที่ดีมีรสอร่อยย่อมนึกถึงเพื่อน
16. ไม่ยินดีอนุเคราะห์เพื่อนว่า อย่างไรหนอ เพื่อนของเราจะพึงได้ลาภจากที่นี่บ้าง	16. ยินดีอนุเคราะห์เพื่อนว่า อย่างไรหนอ เพื่อนของเราจะพึงได้ลาภจากที่นี่บ้าง

มิตรแม้มีกำลังน้อย แต่ตั้งอยู่ในมิตรธรรม ชื่อว่าเป็นญาติ³⁷

การศึกษา มีรายละเอียดครบถ้วน ประกอบด้วย

(ก) มีวิธีเรียน ผลของการเรียน เช่น บุคคลควรเรียนสูตรทุกอย่าง ไม่ว่าจะป็นชั้นต่ำชั้นสูง หรือปานกลาง และควรรู้จักมุ่งหมายของวิชาทุกอย่าง แต่ไม่ควรใช้วิชาทุกอย่าง เวลาที่สูตรซึ่งได้ศึกษามาแล้วนำประโยชน์มาให้ก็ยังมีอยู่³⁸ หากคนจำนวนมากไม่มีความรู้เป็นของตน หรือไม่ได้ศึกษาวินัยอย่างดีก็จะพึงเที่ยวไปเหมือนกระเบื้องบดเที่ยวไปในป่า ก็แหละเพราะบุคคลบางพวกในโลกนี้ ได้ศึกษาดีแล้วในสำนักของอาจารย์ ฉะนั้น จึงเป็นผู้มีวินัยได้รับการแนะนำแล้ว มีจิตตั้งมั่นดีแล้วเที่ยวไป³⁹ ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง ก็สามารถให้สำเร็จประโยชน์ได้โดยแท้ ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรหมู่บ้านในทิศทั้ง 4 ที่คนง่อยได้แล้วเพราะการดีดมูลแพะ⁴⁰ บุคคลควรศึกษาศิลปะ

³⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/22-23/357., ขุ.ชา.เอกาทสก.อ. (ไทย) 5/22-23/12-13.

³⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/122-132/395-395., ขุ.ชา.ทวารทสก.อ. (ไทย) 6/122-132/141-143.

³⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/14/65., ขุ.ชา.ทก.อ. (ไทย) 3/14/32.

³⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/127/223., ขุ.ชา.ปณจก.อ. (ไทย) 4/127/491.

³⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/81-82/270., ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) 5/81-82/191-192.

⁴⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 27/107/44., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/107/245.

ทั้งหลายที่ควรศึกษา ขนทั้งหลายที่พอใจในศิลปะเหล่านั้นยังมีอยู่ เพราะว่าหญิงสาวบ้านนอกก็ยังทำ พระราชาให้พอพระทัย ด้วยความเอียงอายของเธอ⁴¹ แม่ขราทिया เราไม่สามารถจะสั่งสอนเนื้อที่มีกีบ เท้า 8 กีบ มีเขาคดตั้งแต่โคนจรดปลายที่ละลายโอวาท (ไม่มาเรียน) ตลอด 7 วัน ตัวนั้นได้⁴² เมื่อผู้ปรารถนาประโยชน์กล่าวสอน บางคนถือเอาโดยไม่เคารพ บางคนถือเอาโดยเคารพ (ย่อมได้ผลการเรียนต่างกัน)⁴³

(ข) การรู้จักเลือกความรู้ที่เรียนไปใช้อย่างเหมาะสมตามเวลาและสถานการณ์ เช่น ผู้ใดในโลกนี้ไม่เชื่อฟังคำของผู้ใหญ่ทั้งหลายประพฤติกินชอบเขตย่อมเดือดร้อนเหมือนนกแร้งที่ละเมิดคำสอน ขนทั้งหลายย่อมถึงความพินาศทุกคน เพราะไม่ทำตามคำสั่งสอนของท่านผู้รู้⁴⁴ ผู้ใดไม่เชื่อถ้อยคำของผู้ใหญ่ ไม่ทำตามคำสอนของผู้ใหญ่ ย่อมถึงความพินาศ⁴⁵ ผู้ไม่ใช่อารยชน เอาความรู้ที่เรียนมาตนเอง เปรียบด้วยรอกเท้าที่ไม่ดีนำทุกซ์มาให้เจ้าของ⁴⁶ บุคคลแม้จะมีพระเวทตั้งพัน อาศัยความเป็นพหูสูตนั้น แต่ไม่บรรลุลจรณธรรม ก็พ้นจากทุกซ์ไม่ได้⁴⁷

(ค) การนำผลหรือไม่นำผลของการเรียนไปปฏิบัติ เช่น คนผู้รู้แจ้งธรรมแต่สำนักอาจารย์ใด อนึ่ง การที่สัตบุรุษทั้งหลายกำจัดความสงสัยของคนผู้นั้นได้นั้นแหละนับว่าเป็นที่พึง ที่พำนักของเขา คนผู้มีปัญญาไม่พึงทำลายไมตรีกับอาจารย์นั้นเลย⁴⁸ มาณพเรียนมนต์จากพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นบุตรของคนจันฑาล แต่เมื่อคนถามว่าเรียนจากใคร อายุที่จะบอกว่าเรียนจากคนจันฑาล ได้บอกว่าเรียนจากพราหมณ์ มนต์จึงเสื่อม บุคคลพึงรู้แจ้งธรรมจากผู้ใด จะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จันฑาล หรือคนเทษยะก็ตาม ผู้นั้นแลเป็นคนสูงสุดของเขา⁴⁹

(ง) ผู้สอนที่ดี เช่น ผู้ใดที่คนอื่นผู้มีจิตเกื้อกูล อ่อนโยน กล่าวสอนอยู่ ไม่กระทำตามคำสอนของบุคคลผู้หวังความเจริญ ผู้อนุเคราะห์ด้วยเหตุอันเป็นประโยชน์ ผู้นั้นย่อมเสรำโคก เหมือนมิตตวินทุกะจับขาแพะแล้วเสรำโคกอยู่⁵⁰

(จ) และผู้สอนที่ไม่ทำตามคำสอน เช่น นางนกปาชื่ออนุสาสิกา พร้าสอนนกล่าอื่นอยู่เนื่องนิตย์ แต่ตนเองกลับโลภจัด จึงถูกล้อรบดขยี้ขาดเป็น 2 ท่อน นอนอยู่ที่หนทางใหญ่⁵¹

1.3) ศิล

(ก) เรื่องราวของการฝึกศิลปะ เช่น คนมีศิลปะไม่กระทำเช่นนั้น คนพาลทำเช่นนั้นเป็นปกติ ทำไม่หนอจะทำคนที่มีศิลปะไม่มั่นคง ซึ่งเป็นคนทุศีลให้เป็นบัณฑิตได้⁵² ขนเหล่าใดไม่รู้ธรรม คือ สัจญมะ

⁴¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/108/44., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/108/247.

⁴² ขุ.ชา. (ไทย) 27/15/7., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/15/238.

⁴³ ขุ.ชา. (ไทย) 27/86/139., ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) 4/86/134.

⁴⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 27/81-82/270., ขุ.ชา.ฉก.อ. (ไทย) 5/81-82/191-192.

⁴⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/9/302., ขุ.ชา.นวก.อ. (ไทย) 5/9/348.

⁴⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/161-162/108., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/161-162/264.

⁴⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/12/229., ขุ.ชา.ฉก.อ. (ไทย) 5/12/13.

⁴⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/152/347., ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) 5/152/524.

⁴⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/8/397., ขุ.ชา.เตรสก.อ. (ไทย) 6/8/150.

⁵⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 27/41/18., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/41/8.

⁵¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/115/47., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/115/259.

⁵² ขุ.ชา. (ไทย) 27/144/186., ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) 4/144/359.

- ศील และ ทมะ - อินทริยสังวร คนเหล่านั้น เป็นผู้หลับแล้วเพราะประมาท⁵³ พระโพธิสัตว์ทั้งก่อนหินลงในชอกเขา บอกอาจารย์ว่า เพื่อทำแผ่นดินให้ราบเรียบดังฝ่ามือ อาจารย์บอกว่าทำไม่ได้ พระโพธิสัตว์บอกว่าท่านก็จักนำคนผู้มีทิฐิต่าง ๆ ผู้ไม่คิดจะรักษาศีลให้รักษาศีลไม่ได้⁵⁴ หมาในสมათานรักษาอุโบสถ ท้าวสักกะจำแลงเป็นแพะเข้าไปหา หมาในนั้นต้องการจะดื่มเลือดจึงตบะแตก โผเข้าไปหาแพะนั้น ทำลายตบะที่ตนได้สมათานแล้ว บุคคลบางคนในโลกนี้ก็เหมือนกัน สมათานข้อปฏิบัติอย่างเพลลา ทำตนกลับกลอก เหมือนหมาในกลับกลอกเพราะแพะเป็นเหตุ⁵⁵

(ข) การประพฤตศีลแต่ละข้อ ศीलที่มีรายละเอียดมาก คือ ศीलข้อ 3 ในเรื่องของกามราคะ ศीलข้อ 4 เรื่องวาจา มีทั้งสังจวาจา อัถลวาจา ปิยวาจา การพูดตามกาล การพูดพอดีกับขอบเขตและเวลา การพูด ไม่พูดความลับ ศीलข้อ 5 แสดงโทษของสุรา 25 อย่าง ที่พระโพธิสัตว์พูดถึงโทษของสุราว่า คนที่ดื่มสุรา ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ กล่าวคือ

เดินโซเซตกลงลงไป ในบ่อ หลุมน้ำคร่ำ และหลุมโสโครก
 ไม่มีกฎเกณฑ์ในใจเที่ยวหย่าเปไป เหมือนโคกินกากสุรานั้น
 เป็นเหมือนขาดที่พักพิง ฟ่อนรำได้ ชับร้องได้
 แก้วน้ำเปลือยกาย เทียวไปตามตรอก
 มีผิวพรรณน่าเกลียด
 บริโภคของที่ไม่ควรบริโภคแม้มากได้
 กินอาหารที่เหลือเดนสุนัขได้
 มีจิตลุ่มหลง นอนตื่นสาย นอนจนถูกไฟไหม้
 ปราศจากผ้าผ่อน เลอะเทอะ นอนจมอยู่ในอาเจียนของตน มีแต่เรื่องฉิบหาย
 นอนคนเดียวไม่มีเพื่อน คล้ายลูกสุกรนอนเดียวตายด้วยชาติกำเนิดอันต่ำต้อยฉะนั้น
 อดข้าว ปลาอาหาร ถึงการนอนเป็นทุกข์อยู่กับแผ่นดิน สิ้นสง่าราศรี และต้องครหานินทา
 ฤทธิ์สุราทำให้คนอดทนได้ ไม่กินข้าวกินน้ำ
 พูดเหลวไหลเหลวไหลได้ พูดคำที่ไม่ควรพูด นั่งปรำในที่ประชุม
 ชนทั้งหลายดื่มแล้ว ถึงจะเคยมีความละเอียดใจอยู่บ้าง ก็จะทำความไม่ละเอียดให้ปรากฏได้ ถึงแม้ จะเป็นคนมีปัญญา ก็อดพูดมากไม่ได้
 วางมาดเป็นคนสำคัญ นัยนตาขุนขวาง เข้าใจว่าบ้านเมืองเป็นของเราคนเดียว
 ถือตัวจัด ก่อการทะเลาะวิวาท ยุยงส่อเสียด
 ถึงการถูกจองจำ ถูกฆ่า และถึงความเสื่อมแห่งโภคะ
 ทำตระกูลทั้งหลายในโลกนี้อันมั่งคั่งบริบูรณ์ มีเงินทองตั้งหลายพันให้ขาดหายไปได้
 ข้าวเปลือก ทรัพย์สินเงินทอง ไร่นา โคกระบือในสกุลย่อมพินาศไป ตระกูลที่มั่งมี
 สิ้นสูญ
 เป็นคนหยาบซ้ำ คำมารดาบิดาได้
 พ่อผู้หยอกลูกสะแก่ได้

⁵³ ขุ.ชา. (ไทย) 27/138/280., ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) 5/138/241.

⁵⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 27/35-38/205., ขุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย) 4/35-38/429430.

⁵⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/149-150/154., ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) 4/149-150/213.

นารีตี๋มแล้ว กลายเป็นคนกักขะ หยาบช้า ด่าพ่อผัว แม่ผัว และสามีได้ แม้เป็น
ทาสเป็นคนรับใช้ ก็ยอมรับเป็นสามีของตนได้

บุรุษตี๋มแล้ว ฆ่าสมณะหรือพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมได้ จึงไปสู่อบายเพราะกรรมนั้น
เป็นเหตุ ประพฤติทุจริตทางกาย ทางวาจา หรือทางใจได้ ย่อมไปสู่นรกเพราะประพฤติกุศลนั้น
คนรับใช้ตี๋มแล้ว เมื่อถูกเขาใช้ไปในกรณีกิจรีบด่วน ถูกซักถามก็ไม่รู้เนื้อความ
โอรสทั้งหลายของท้าวอันธกเวชะ ตี๋มสุราแล้วพาหญิงไปบำเรออยู่ที่ฝั่งสมุทร
ประหารกัน และกันด้วยสาก

บุรพเทพ คืออสูรทั้งหลาย ตี๋มน้ำแล้วเมามา ยจนจติจากไตรทิพย์ คือดาวดึงส์
เทวโลก ยังสำคัญตนว่าเที่ยง เป็นไปกับด้วยอสุรมา⁵⁶

(ค) เฉพาะศีลข้อ 3 ขอได้เสนอหัวข้อกามราคะ ที่พระโพธิสัตว์ได้ทำผิดศีลข้อกามราคะ
ในหลายชีวิต เช่น เป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น คือ พระโพธิสัตว์ได้เสพเมถุนกับมเหสีของพระราชา มีสติ
พิจารณาว่า อาตมภาพเป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง เดินทางผิดแล้ว ก็เลศ 4
อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มหะ (ความมัวเมา) เมื่อมีกำลังกล้า ปัญญาก็หยั่งไม่ถึง กามทำแต่ความ
มืดให้ มีทุกข์มาก มีพิษใหญ่หลวง อาตมภาพจักค้นหามูลรากแห่งกรรมเหล่านั้น จักตัดความกำหนัด
พร้อมเครื่องผูกเสีย⁵⁷

1.4) สมာธิ

เป็นกลุ่มที่มีเนื้อหาน้อยที่สุด มีกล่าวอย่างสั้น ๆ ในชาติที่พระโพธิสัตว์เป็นท้าว
มหาพรหม เช่น บุคคลใดในโลกนี้ยังถึงกสิณมีแสงจันทร์ และแสงอาทิตย์เป็นอารมณ์ด้วยปัญญา
บุคคลนั้นย่อมเข้าถึงอาภัสสรพรหมได้ด้วยฉันทอันไม่มีวิตก⁵⁸ สัตว์เหล่าใดมีสัญญา แม้สัตว์เหล่านั้นก็
ชื่อว่าเป็นบุคคลสัตว์ สัตว์เหล่าใดไม่มีสัญญา แม้สัตว์เหล่านั้นก็ชื่อว่าเป็นบุคคลสัตว์ พวกท่านจงละเว้น
สัญญาภพและอสัญญาภพทั้ง 2 อย่างนั้นเสีย ความสุขอันเกิดจากสมาบัติ นั้น เป็นความสุขที่ไม่มีกิเลส
เครื่องยวนใจ⁵⁹ การที่มีเนื้อหาสมานน้อย เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่ในคัมภีร์ชาดก เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิต
ประจำวันของบุคคลต่าง ๆ ในสังคม แม้จะมีเรื่องของผู้บวชจำนวนมาก แต่ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ
สังคม เช่น การประพฤติดพรหมจรรย์เพราะถูกหญิงเล่าโลม การล่อลวงชาวบ้านเพื่อลาภ รวมถึง
บทบาทของผู้บวชที่เป็นคุณต่อสังคมด้านต่าง ๆ เป็นต้น

1.5) ปัญญา

ปัญญาในคัมภีร์ชาดกมีความแตกต่างจากปัญญาในคัมภีร์อื่นในพระไตรปิฎก ในคัมภีร์
อื่นมักหมายถึงปัญญารู้เท่าทันสภาวะธรรมตามเป็นจริง มีไตรลักษณ์ เป็นต้น แต่ปัญญาในคัมภีร์ชาดกที่
เด่น คือ ปัญญารู้เท่าทันเหตุการณ์และการมีปัญญาแก้ไขปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า เช่น กำลัง 5
1) แขน 2) โภคทรัพย์ 3) อำมาตย์ 4) ชาติ 5) ปัญญา บัณฑิตกล่าวว่า ปัญญาเป็นกำลังประเสริฐ ยอด
เยี่ยมกว่ากำลังทั้งหลาย บุคคลแม้มีชาติสูง แต่ปัญญาทรม หาเป็นอยู่ด้วยราชสมบัติทุกอย่างได้ไม่ ผู้มี

⁵⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/36-58/543-546., ขุ.ชา.ติสสติ.อ. (ไทย) 7/74-75/218-222.

⁵⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/41-47/307-308., ขุ.ชา.นวก.อ. (ไทย) 5/41-47/369-372.

⁵⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/135/55., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/135/318-319.

⁵⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/134/55., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/134/317.

ปัญญาแม้เมื่อทุกข์เกิดขึ้นก็ยอมได้รับความสุข⁶⁰ ศัตรูไม่ยิ้มแยม บัณฑิตเห็นและฟังแล้วรู้ว่าเป็นศัตรู⁶¹ บุคคลพึงระวังภัยที่ควรระวัง พึ่งป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง เพราะภัยที่ยังมาไม่ถึง นักปราชญ์จึงได้พิจารณาเห็นโลกทั้ง 2⁶² ควรรู้กาลควรไม่ควร ออกไปในเวลาควรถ้าออกไปในเวลาไม่ควรจะถูกศัตรูทำอันตรายได้ ผู้รู้ รู้วิธีการและเข้าใจช่องทางของคนอื่น ทำศัตรูให้อยู่ในอำนาจได้แล้วอยู่เป็นสุข⁶³ อนึ่ง ผู้ใดไม่รู้เท่าทันเหตุที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน ผู้นั้นจะตกอยู่ในอำนาจของศัตรูและจะเดือดร้อนในภายหลัง ส่วนผู้ใดรู้เท่าทันเหตุที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน ผู้นั้นยอมพ้นจากความคับขันอันเกิดจากศัตรูและจะไม่เดือดร้อนในภายหลัง⁶⁴

และยกย่องหญิงที่สามารถหาอุบายฆ่าโจรที่กำลังจะฆ่าตนได้ว่าเป็นผู้มีปัญญา เช่น ชายจะเป็นบัณฑิตในที่ทุกแห่งก็หาไม่ แม้หญิงก็เป็นบัณฑิต มีปัญญา เฉลียวฉลาดในที่ นั้น ๆ ได้ แม้หญิงก็เป็นบัณฑิต มีปัญญา ดำริเหตุผลได้รวดเร็ว⁶⁵

1.6) หลักธรรมในการดำเนินชีวิต

หลักธรรมหลายอย่าง ประกอบด้วย

(ก) ความเพียร เช่น เป็นคนต้องหวังร้ายไป คนฉลาดไม่ควรท้อแท้ เราเห็นตัวเองเป็นตัวอย่าง ปรารถนาอย่างใดก็ได้ อย่างนั้น⁶⁶ เป็นคนต้องพยายามร้ายไป คนฉลาดไม่ควรท้อแท้ เราเห็นตัวเองเป็นตัวอย่าง ถูกเขาช่วยให้ขึ้นจากน้ำมาบนบกได้⁶⁷ เออ ก็ ผลที่หวังจะสำเร็จแก่ผู้ไม่ใจเร็วด่วนได้ เรามีพรหมจรรย์แก่กล้าแล้ว ท่านจงเข้าใจดังนี้เถิด พ่อคามณี⁶⁸ ผู้ใดรู้จักจำแนกกรรม ลูกขึ้นในกาลที่เหมาะสม ไม่เกียจคร้าน บากบั่นตามกาลเวลา ผลงานของผู้นั้นย่อมสำเร็จ⁶⁹

(ข) ความประมาท / ไม่ประมาท ฯลฯ เช่น ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย ผู้มีหน้าที่ปกครองรัฐอย่าประมาทเลย เพราะกษัตริย์หากมีความประมาทจะทำ แวนแคว้นให้เสื่อมจากประโยชน์ ชาวบ้านประมาทก็เสื่อมจากบ้าน บรรพชิต ประมาทก็เสื่อมจากอนาคาริกวิสัย⁷⁰ สิ่งที่ไม่น่ายินดีย่อมครอบงำคนประมาทด้วยอาการที่น่ายินดี สิ่งที่ไม่น่ารักย่อมครอบงำคนประมาทด้วยอาการที่น่ารัก สิ่งที่เป็นทุกข์ย่อมครอบงำคนที่ประมาทด้วยอาการแห่งความสุข⁷¹ ผู้ใดโง่เขลา ประมาท ได้ทรัพย์แล้วใช้สอยไปทำองนี้ ผู้นั้นยอมเดือดร้อนในภายหลัง เหมือนนักร้องทำลายหม้อขุมทรัพย์⁷²

⁶⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 27/27-32/599-600., ขุ.ชา.จตตาลีส.อ. (ไทย) 7/27-32/377-378.

⁶¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/93-94/89., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/93-94/153.

⁶² ขุ.ชา. (ไทย) 27/127/278., ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) 5/127/234.

⁶³ ขุ.ชา. (ไทย) 27/151-152/105., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/151-152/246.

⁶⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 27/167-168/191., ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) 4/167-168/378.

⁶⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/22-26/288-289., ขุ.ชา.อฏฐก.อ. (ไทย) 5/22-26/286-287.

⁶⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/51/22., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/51/41.

⁶⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/52/22., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/52/33.

⁶⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/8/4., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/8/208.

⁶⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/35/600., ขุ.ชา.จตตาลีส.อ. (ไทย) 7/35/378.

⁷⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 27/332-334/588., ขุ.ชา.ทีสตี.อ. (ไทย) 7/332-334/343.

⁷¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/100/41., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/100/231.

⁷² ขุ.ชา. (ไทย) 27/123/148., ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) 4/123/188.

(ค) หลักธรรมที่ไม่ค่อยปรากฏในคัมภีร์อื่น คือ การขอ มีวิธีการขอ เช่น ผู้ใดเลี้ยงชีพอยู่ได้ด้วยการขอ ไม่ขอสิ่งที่ควรขอในกาลอันควร ผู้นั้นทำลายผู้อื่นเสียจากบุญ ทั้งตนเองก็เลี้ยงชีพอยู่ไม่ได้ ส่วนผู้ใดเลี้ยงชีพอยู่ได้ด้วยการขอ ขอสิ่งที่ควรขอในกาลอันควร ผู้นั้นทำผู้อื่นให้ได้บุญ ทั้งตนเองก็เลี้ยงชีพอยู่ได้ ผู้มีปัญญาทั้งหลายเห็นยากมาแล้วไม่รังเกียจ ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้ประพฤติพรหมจรรย์ พระคุณเจ้าเป็นที่รักของโยม นิมนต์พระคุณเจ้ากล่าวขอสิ่งที่ต้องการเถิด ผู้มีปัญญาทั้งหลายย่อมไม่ขอละเลย ส่วนนักปราชญ์ควรจะรู้อย่างนี้ พระอริยะเพียงเจาะจงยืนเท่านั้น นี่เป็นการขอของพระอริยะ⁷³

(ง) ผลของการขอ เช่น ผู้ขอย่อมได้ 2 อย่าง คือ ได้กับไม่ได้ บัณฑิตกล่าวถึงการขอว่าเป็นการร้องให้ ผู้ปฏิเสธคำขอเป็นการร้องให้ตอบ⁷⁴ ส่วนพรที่ควรขอ เช่น ท้าวสักกะให้พร พระโพธิสัตว์ขอ 1) อย่ามีความโกรธ ความโกรธเกิดจากความไม่อดทน ความโกรธที่แรกเป็นของน้อย แต่ภายหลังเป็นของมาก 2) อย่ามีโทสะ วาจาของผู้มีโทสะเป็นวาจาหยาบคาย จากนั้นก็เกิดความยึดถือชกต่อยกันด้วยมือ จับท่อนไม้ทุบตีกัน จับศัสตราฟันแทงกัน โทสะเกิดจากความโกรธ 3) อย่ามีโลภะ ความโลภก่อให้เกิดอาการอยาก เป็นเหตุให้ปล้นขูเอาสิ่งของของเขา ทำอุบายล่อลวง 4) อย่าให้มีความสึเนหา กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายสำเร็จได้ด้วยใจ ถูกสึเนหาผูกมัดเข้าอีกด้วย ย่อมนอนเนื่องอยู่เป็นอันมาก ทำให้บุคคลเดือดร้อนยิ่ง 5) ขอไม่ให้มีโรคร้ายแรงที่เป็นอันตรายต่อการบำเพ็ญตบะ 6) ขอใจหรือร่างกายของข้าพเจ้าอย่าเข้าไปกระทบกระทั่งใคร ๆ ในกาลไหน ๆ เลย⁷⁵ ท้าวสักกะให้พร 1) อย่ามีโลภะ 2) อย่ามีโทสะ 3) ไม่พึงเห็น ไม่พึงฟัง ไม่พึงอยู่ร่วมกับคนพาล เพราะคนพาลมีปัญหาทรมาย่อมแนะนำสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ 4) ขอได้อยู่ร่วมกับนักปราชญ์⁷⁶ พระเวสสันดรขอพร 8 ประการ จากท้าวสักกะ คือ 1) ขอให้พระบิดามารับ ออกจากป่าไปถึงเรือนของตนด้วยราชาอาสน์ 2) ขอให้ไม่พึงพอใจซึ่งการฆ่าคน 3) ขอให้ประชาชนทั้งปวง ได้อาศัยหม่อมฉันเลี้ยงชีวิต 4) ขอให้พึงพอใจภรรยาของตน ไม่คบหาภรรยาผู้อื่น 5) ขอให้บุตรมีอายุยืน ได้ครองแผ่นดินโดยธรรม 6) วันที่ได้กลับคืนพระนคร ขอให้อาหารทิพย์ปรากฏ 7) เมื่อให้ทานอยู่ ขอให้ธรรมอย่าได้หมดสิ้นไป เมื่อกำลังให้ ขอให้จิตผ่องใส ครั้นให้แล้ว ขออย่าได้เดือดร้อนใจภายหลัง 8) เมื่อครลยสูโลกสวรรค์ ให้ได้ไปถึงชั้นดุสิต จุตติจากชั้นดุสิตแล้วพึงมาสู่ความเป็นมนุษย์ แล้วไม่พึงเกิดต่อไป⁷⁷

(จ) ความสัมพันธ์ระหว่างสุขภาพกายกับสุขภาพใจ เช่น กากินอาหารประณีต เนยใส น้ำมัน แต่พอม เพราะอยู่ท่ามกลางศัตรู แสงหาเหยื่อในหมุมิตร หวาดระแวงอยู่เป็นนิจ พระโพธิสัตว์ (นกกระจาบ) กินหญ้า พืชที่หยาบ รสอร่อยน้อย แต่อ้วน เพราะมักน้อย คิดน้อย มีประมาณอาหารที่รับพอดี ไม่หากินในที่ไกล มีความสุขแบบพระอริยะเจ้า⁷⁸

(ฉ) อาหารที่มีคุณค่าทั้งต่อกายใจและการดำเนินชีวิต วิธีปฏิบัติให้มีอายุยืน เช่น นกแขกเต้าตัวนั้นรู้ประมาณในการกินอาหารเพียงใด จะมีอายุยืนและเลี้ยงดูมารดาบิดาได้นานเพียงนั้น

⁷³ ขุ.ชา. (ไทย) 27/56-59/265., ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) 5/56-59/169-171.

⁷⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 27/89-90/175., ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) 4/89-90/313-314.

⁷⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/14/323., ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) 5/14/440.

⁷⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/86-100/410-413., ขุ.ชา.เตรสก.อ. (ไทย) 6/86-100/198-202.

⁷⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 28/2292-2300/538-539., ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) 10/2292-2300/585-587.

⁷⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/129-133/252-253., ขุ.ชา.ฉกก.อ. (ไทย) 5/129-133/114-115.

แต่เมื่อกินอาหารมากเกินไป มันจึงจมลงแล้วในสมุทรนั้น เพราะว่ามันไม่รู้จักประมาณ เพราะฉะนั้น การรู้จักประมาณ คือการไม่ติดอยู่ในรสอาหารเป็นการดี บุคคลผู้ไม่รู้จักประมาณจะจมลง ผู้รู้จักประมาณจะไม่จมลง⁷⁹ พระโพธิสัตว์บอกแก้วแก้วว่า เจ้าอย่าปรารถนาเป็นเช่นสุกรสาธุกะเลย เพราะสุกรสาธุกะนี้กินอาหารที่ทำให้เดือดร้อน เจ้าอย่าทะเยอทะยานไปนัก จงกินต้นข้าวลิบเถิด นั่นเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้มีอายุยืน⁸⁰ เธออย่าปรารถนาเป็นอย่างหมู่มุนิกะเลย หมู่มุนิกะกินอาหารอันเป็นเหตุให้เดือดร้อน เธอจึงเป็นผู้ชวนชวายน้อย กินข้าวลิบเถิด การกินข้าวลิบนี้เป็นเหตุให้มีอายุยืน เพราะฉะนั้น ลักษณะของผู้มีอายุยืน ควรกินแต่น้อย ไม่ควรกินมากเหมือนหมู⁸¹ ในตระกูลนี้ไม่มีคนตายในวัยหนุ่มเพราะประพฤติดังไร ? เพราะพวกเราประพฤดิธรรม ไม่กล่าวมุสา เว้นกรรมชั่ว ละธรรมของอัสถบุรุษ ไม่ละธรรมของสัสถบุรุษ ก่อนให้ทานตั้งใจไว้ดี ขณะกำลังให้มีใจมองแล้ว หลังให้ไม่เดือดร้อน เลี้ยงดูสมณพราหมณ์คนยากจน สามภรรยาไม่นอกใจกัน รักษาศีล 5 บุตรที่เกิดในภรรยาผู้มีศีลเป็นผู้ฉลาดมีปัญญาหมั่นเล่าเรียน ทุกคนในครอบครัวตั้งแต่มารดาบิดาจนถึงคนรับใช้ล้วนแต่ประพฤดิธรรมมุ่งประโยชน์ในโลกหน้า ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤดิธรรม..⁸²

1.7) หลักธรรมสำหรับบุคคล ได้แก่

(ก) ธรรมของผู้หญิง แสดงลักษณะของหญิงชั่วอย่างละเอียด เช่น หญิงดูหมิ่นสามี ด้วยเหตุ 8 ประการ หญิงประทุษร้ายสามีด้วยเหตุ 25 ประการ หญิงยั่ววนชายด้วยอาการ 40⁸³

(ข) ธรรมของครอบครัว มี ความกตัญญูและการเลี้ยงดูบิดามารดา การดำรงความรักที่ยั่งยืนของสามีภรรยา เช่น บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาบิดาโดยธรรม เทวดาและมนุษย์ย่อมคุ้มครองนักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญ ละจากโลกนี้แล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์⁸⁴ พระโพธิสัตว์ (นกแร้ง) เลี้ยงพ่อแม่ผู้แก่เฒ่า พรานจึงปล่อยตัว⁸⁵ พระโพธิสัตว์ (พญาช้าง) เลี้ยงดูมารดาผู้ตาบอด⁸⁶ พระโพธิสัตว์ติดบ่วงของพราน บอกว่า ที่เอาข้าไปมากเพราะต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ที่แก่เฒ่าและลูกที่ยังอ่อนขนปีกยังไม่ขึ้น⁸⁷ พระโพธิสัตว์ถูกนายพรานจับ น้องชายน้องสาวกล่าวขอแลกชีวิต เพราะพระโพธิสัตว์ต้องดูแลพ่อแม่ที่ตาบอด⁸⁸ หญิงใดเป็นภรรยาของสามีที่ยากจนก็พลอยยากจนด้วย เมื่อสามีร่ำรวยก็พลอยร่ำรวยมีชื่อเสียงด้วย หญิงนั้นนับว่าเป็นภรรยาสุดประเสริฐของเขา ส่วนหญิงที่เป็นภรรยาของชายผู้ที่มีเงินทองอยู่แล้ว⁸⁹ ภรรยาที่ดี - มีปัญญา มีศีล ดูแลพ่อแม่ผู้แก่เฒ่าผู้ดั่งเทวดา ยำเกรงสามี มีกรรมสะอาด ไม่ริษยา ไม่โกรธ เลี้ยงดูบริวาร ดูแลสมณพราหมณ์ฉนิกะ รักษาศีลอุโบสถตามกาล⁹⁰ ช้างพระ

⁷⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/13-15/122-123., ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) 4/13-15/25.

⁸⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 27/106/144., ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) 4/106/171.

⁸¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/30/13., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/30/287.

⁸² ขุ.ชา. (ไทย) 27/102/339., ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) 5/102/499.

⁸³ ขุ.ชา. (ไทย) 28/290-370/134-158., ขุ.ชา.อสีติ.อ. (ไทย) 8/290-370/383-461.

⁸⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 28/408-409/244., ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) 9/408-409/175.

⁸⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/27/259., ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) 5/27/140.

⁸⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/7/355., ขุ.ชา.เอกาทสก.อ. (ไทย) 6/7/5.

⁸⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/9-12/424., ขุ.ชา.ปภิกขณก.อ. (ไทย) 6/9-12/252.

⁸⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/116/491., ขุ.ชา.วีสติ.อ. (ไทย) 7/116/64.

⁸⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/80/172., ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) 4/80/301.

⁹⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 27/102-115/440-441., ขุ.ชา.ปภิกขณก.อ. (ไทย) 6/102-115/305-306.

โพธิสัตว์ถูกปูหนیب ขอให้ภรรยาช่วย ภรรยาอ่อนนอนปูให้ปล่อย⁹¹ พญาเนื้อโพธิสัตว์ติดบ่วงนายพราน ภรรยาช่วยยอมตายแทน⁹² อสูรเห็นพระนางสัมพหุลาผู้มีจิตปฏิพัทธ์ นางยืนยันในความซื่อสัตย์ที่มีต่อพระสวามีทำให้นางหลุดพ้นจากอสูร ภรรยาผู้เกื้อกูลต่อสามีเป็นหญิงหาได้แสนยาก สามีผู้เกื้อกูลต่อภรรยาก็หาได้แสนยาก⁹³

(ค) ธรรมของผู้ปกครอง แสดงรายละเอียดของวิธีการปกครอง การที่จะทำให้รัฐและประชาชนมีความสุขความเจริญทั่วกัน เช่น เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปคตเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคตเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจำฝูงไปคตเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจำฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข⁹⁴ มนุษย์ทั้งหลายพึงอยู่เป็นสุขในแคว้นแคว้นของพระเจ้าแผ่นดินผู้ไม่ทรงกริ้วโกรธ ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองทั้งหมดย่อมอยู่เป็นสุข ถ้าพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม เหมือนโคนำฝูงว้ายไปคต โคทั้งหมดก็ว้ายไปคต ชาวเมืองทั้งหมดย่อมอยู่เป็นสุข ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งอยู่ในธรรม เหมือนโคนำฝูงว้ายไปตรง โคทั้งหมดก็ว้ายไปตรง⁹⁵ แม้พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงพระปรีชาที่ฉฉนั้น ไม่ทรงบีบบังคับชาวบ้าน ทรงรวบรวมพระราชทรัพย์ ปฏิบัติพระราชภารกิจตามทำนองคลองธรรม ทรงทำแต่ความเจริญ ไม่ทรงเบียดเบียนผู้อื่น⁹⁶

(ง) ธรรมของผู้บวช แสดงเหตุที่ทำให้ตัดสินใจบวช เช่น พระโพธิสัตว์ประกาศว่าจะออกบวชเพราะเกิดผมหงอก เราเข้าใจว่าชีวิตนี้ถูกขรนาไป เป็นของน้อยเหลือเกิน เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่ จะประมาทเลย⁹⁷ ผมหงอกที่งอกขึ้นบนเศียรของพ่อ นำความหนุ่มไปเสีย เทวทูตปรากฏแล้วจึงเป็นเวลาที่พ่อจะบวช⁹⁸

(จ) เหตุที่ทำให้การบวชดำรงยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืน เช่น ธรรมดาหญิงมีนิสัยมักโกรธ ออกตัณญา มักพูดส่อเสียด ชอบทำลายมิตร ภิกษุ เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ จักไม่เสื่อมจากสุข⁹⁹ เทพธิดาชวนพระโพธิสัตว์ให้บริโภคมาม พระโพธิสัตว์ตอบว่า เราไม่รู้เวลาตายของตนเลย เวลาตายปิดบังอยู่ยังไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้น เราจึงไม่บริโภคมามาเที่ยวภิกษาจารย์อยู่ ขอเวลาบำเพ็ญสมณธรรมอย่าได้ล่วงเลยเราไปเลย¹⁰⁰ เศรษฐีชวนพระโพธิสัตว์ให้มาเป็นฆราวาส พระโพธิสัตว์ตอบว่า คนไม่พยายามทำงานก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ คนไม่พูดมุสาที่อยู่ครองเรือนไม่ได้ คนปล่อยวางอาชญาไม่ลง

⁹¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/49-50/131., ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) 4/49-50/82-83.

⁹² ขุ.ชา. (ไทย) 27/51-52/208., ขุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย) 4/51-52/444-445.

⁹³ ขุ.ชา. (ไทย) 27/330/588., ขุ.ชา.ทีสติ.อ. (ไทย) 7/330/340.

⁹⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 27/133-136/184., ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) 4/133-136/351-352.

⁹⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 28/102-107/20-21., ขุ.ชา.ปญญาส.อ. (ไทย) 8/102-107/47-48.

⁹⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/5/155., ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) 5/5/123-124.

⁹⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/195/627., ขุ.ชา.จตตาสี.อ. (ไทย) 7/195/468.

⁹⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/9/4., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/9/211.

⁹⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/63/27., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/63/81.

¹⁰⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 27/34/72., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/34/67.

อาชญาบุคคลอื่นที่อยู่ครองเรือนไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าจะครองเรือน ที่ให้เกิดความยินดีได้แสนยาก ที่บกพร่องได้¹⁰¹ ฤๅษีถูกกุมาริเจ้าโลมเคลื่อนจากพรหมจรรย์ พระโพธิสัตว์เตือนว่า "ธรรมดาสตรีมีมายามาก ผมไม่รู้จักเต็ม มักทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ทำนักพรตให้จมลง พึงเว้นเสียให้ห่างไกล" ฤๅษีเห็นโทษของกาม เกิดความหน่าย สลดจิตกลับไป บำเพ็ญพรตตามเดิม¹⁰²

(ฉ) พระพุทธเจ้า แสดงบทสวดสรรเสริญพระพุทธเจ้าซึ่งต่อมาได้นำมาเป็นบทสวดปริตร ได้แก่ โมรปริตรและขันธปริตร เนื้อหาที่ไม่มีในคัมภีร์อื่น คือความแตกต่างของความเป็นผู้รู้เหตุทั้งปวง ของพระพุทธเจ้ากับพระโพธิสัตว์ว่า พระพุทธเจ้าทรงรู้เหตุทั้งปวงด้วยพระญาณคือพระสัมปญญาญาณ ส่วนพระโพธิสัตว์รู้เหตุทั้งปวงด้วยกำลังแห่งอากมคคือวิชาความรู้ที่ศึกษา

1.8) มรรค ผล นิพพาน

เนื้อหาหลักธรรมในกลุ่มนี้มีไม่มาก เนื่องจากเป็นคำพูดของพระปัจเจกพุทธเจ้าในชาติ และพระดำรัสสรุปท้ายเรื่องชาดกของพระพุทธเจ้า เนื้อหาที่เด่น คือ เรื่องที่คนทุกวรรณะตั้งแต่กษัตริย์จนถึงคนจัณฑาล คนเทหยากเยื่อ เมื่อถึงความดับรอบแห่งกิเลสก็เสมอกัน สิ้นสุดการแบ่งแยกความดีเลวด้วยวรรณะ เช่น ถ้าเธอพลาดจากสภาวะอันแน่นอนแห่งพระสัทธรรม ในศาสนานี้แล้ว เธอจะต้องเดือดร้อนตลอดกาลนาน เหมือนพ่อค้าชื่อว่าเสริวะนี้¹⁰³ นรชนใดมีจิตไม่ย่อท้อ มีใจไม่หดหู่ บำเพ็ญกุศลธรรมเพื่อบรรลุความเกษมจากโยคะ นรชนนั้นพึงบรรลุความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวงได้โดยลำดับ¹⁰⁴ ฤๅษีผู้ถึงพร้อมด้วยนิสัย ปราศจากความเพียร เจริญกุศลธรรมเพื่อบรรลุนิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ พึงบรรลุธรรมอันเป็นที่สิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวงโดยลำดับ¹⁰⁵ คนฉลาดพิจารณาเห็นประโยชน์ของตน ไม่พึงตกไปสู่อำนาจแห่งความโลภ พึงกำจัดใจที่เป็นศัตรูภายในเสีย ผู้เห็นภัยรู้โทษอย่างนี้ว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่ยึดมั่น มีสติ ดำเนินชีวิตอยู่¹⁰⁶ พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า เราได้เห็นพระนิพพานอันเป็นที่สิ้นชาติ จักไม่กลับมาอนในครรรค์อีกอย่างไม่ต้องสงสัย ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย การอนในครรรค์ก็เป็นครั้งสุดท้าย สังสารวัฏเพื่อภพต่อไปของเราสิ้นแล้ว¹⁰⁷ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทหยะทั้งหลายล้วนแต่เป็นผู้สงบเสงี่ยมฝึกตนแล้ว ล้วนแต่ได้ปรินิพพานแล้ว เมื่อทุกคนมีความสงบเยือกเย็น ย่อมไม่มีทั้งคนดีและคนชั่ว¹⁰⁸

2) ความลึกซึ้งแห่งหลักธรรมในคัมภีร์ชาดกพระไตรปิฎก

หลักธรรมในคัมภีร์ชาดกส่วนใหญ่จะเป็นธรรมที่เหมาะสมกับชีวิตของปุถุชนคนทั่วไป แต่ในกรณีที่เป็น "ธรรมะในการบำเพ็ญบารมี" ของพระโพธิสัตว์ก็มีความลึกซึ้งมากกว่าที่คนทั่วไปเข้าใจ เช่น ทาน เรื่องการทำมหาทานของพระเวสสันดรที่เป็นการให้อย่างหมดจดไม่มีเหลือ เป็นคุณธรรมหนึ่งที่ทำให้ผู้ทำพร้อมต่อการเป็นพระพุทธเจ้าเอกบุรุษแห่งไตรภพในอนาคต

¹⁰¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/170/110., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/170/275.

¹⁰² ขุ.ชา. (ไทย) 27/308-310/523., ขุ.ชา.วิสติ.อ. (ไทย) 7/308-310/153.

¹⁰³ ขุ.ชา. (ไทย) 27/3/2., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/3/177.

¹⁰⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 27/55/23., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/55/51.

¹⁰⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/12/65., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/12/25.

¹⁰⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/200-201/454., ขุ.ชา.ปภินณก.อ. (ไทย) 6/200-201/351.

¹⁰⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/17/287., ขุ.ชา.อฏฐก.อ. (ไทย) 5/17/281.

¹⁰⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/74-75/435., ขุ.ชา.ปภินณก.อ. (ไทย) 6/74-75/283.

วิริยะ ที่แปลเป็นไทยว่า “ความเพียร” เนื้อหาของชาดกเรื่องพระมหาชนกส่วนที่แสดงเรื่องความเพียร ได้แก่ ตอนที่พระมหาชนกทรงว่ายน้ำท่ามกลางมหาสมุทรทั้ง ๆ ที่ทรงรู้ว่าโอกาสที่จะถึงฝั่งแทบจะไม่มีเลย ความเพียรตามที่พระพุทธศาสนาสอนนั้น มีความหมายมากกว่าความเพียรตามที่เข้าใจกัน โดยทั่วไปในภาษาไทย ตามที่เข้าใจในภาษาไทยนั้น “ความเพียร” หมายถึง “ความมุมานะไม่ท้อถอย” วิริยะในภาษาบาลีที่ส่วนหนึ่งก็มีความหมายเช่นนั้น แต่จากความหมายที่ปรากฏในมหาชนกชาดกบอกว่า “วิริยะ” หากจะแปลให้เต็มความหมายต้องแปลว่า “ความมุมานะไม่ท้อถอย ทั้งที่มองไม่เห็นความสำเร็จ” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ตรัสเรียกว่า “ความเพียรบริสุทธิ์”

การเข้าใจวิริยะในความหมายข้างต้นนั้น ที่จริงแล้วสอดคล้องกับคำสอนอื่น ๆ ในพระพุทธศาสนามากกว่าการเข้าใจเพียงว่า วิริยะ หมายถึงความมุมานะไม่ท้อถอย คนที่พากเพียรนั้นพระพุทธศาสนาถือว่าอาจมีได้สองแบบ แบบแรกคือ เพียรและเป็นทุกข์ แบบที่สองคือเพียรและไม่เป็นทุกข์ วิริยะที่ถูกต่องั้น หมายถึงความเพียรแบบที่สอง ความทุกข์ในชีวิตมนุษย์นั้น มีพื้นฐานมาจากความคาดหวังว่าสิ่งต่าง ๆ จะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามที่ตนเองต้องการให้เป็น ในแง่ความเป็นไปได้ ความคาดหวังของมนุษย์สามารถเป็นไปได้บางอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างสองอย่างคือสมหวังกับผิดหวัง ไม่ว่าจะความคาดหวังนั้นจะออกมาอย่างไร พระพุทธศาสนาถือว่าผลนั้นย่อมก่อให้เกิดความทุกข์เสมอ คาดหวังแล้วไม่สมหวังก็ทุกข์เพราะไม่สมหวัง คาดหวังแล้วสมหวังก็ทุกข์ในแง่ที่ความสมหวังนั้นจะสะสมเป็นทุนทำให้เกิดความคาดหวังในเรื่องอื่น ๆ ต่อไป ความเพียรที่คนเราแสดงออกโดยที่คาดหวังนั้นเป็นความเพียรชนิดที่อาจก่อให้เกิดทุกข์ได้ แต่ความเพียรที่ทำโดยไม่คาดหวังนั้นเป็นความเพียรที่แท้ที่พระพุทธศาสนาสอน ความเพียรชนิดนี้เป็นการทำสิ่งที่ตนมีหน้าที่ต้องทำให้ดีที่สุดโดยไม่พะวงว่า สภาวะแวดล้อมที่เป็นอยู่นั้นจะทำให้ความเพียรที่ตนทำนั้นเป็นสิ่งที่น่าหวัระสำหรับคนอื่นหรือไม่ก็ตาม¹⁰⁹

¹⁰⁹ อาจารย์แม่ชีวิมุตติยา. รัตนประทีปแห่งพระไตรปิฎก พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย, (กรุงเทพมหานคร: หอพระไตรปิฎก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), หน้า 373-446.

คำถามท้ายบทการเรียนรู้ประจำบทที่ 7

1. จงยกโทษของการดื่มสุราเมรัยที่พระโพธิสัตว์กล่าวไว้มา 10 ข้อ
2. มิตรที่ดี มีลักษณะอย่างไร จงอธิบายพร้อมอ้างเหตุผล
3. ภรรยาที่ดี มีลักษณะอย่างไร จงอธิบายพร้อมยกชาดกประกอบ
4. ครูที่ดีมีลักษณะอย่างไร จงอธิบาย พร้อมอ้างพระพุทธรูปจณินชาดกมาดู
5. นิสิตจงแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ “ผมหงอก” มาดู
6. คำว่า “ปัญญา” ที่ปรากฏในชาดกที่ผ่านมา จำกััดเพศ วัย หรือไม่ จงอธิบายพร้อมอ้างเหตุผลประกอบ

บรรณานุกรมประจำบทที่ 6

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2500. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_____ . ขุททกนิกาย ชาตกปาลิยา สัณณนาภูตา ชาตกฏฐกถา ปฐโม ภาโค-ทสโม วคโค. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

_____ . พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, 2532.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราธิบดี (ผู้แปล), เวสสันดรชาดกที่ 10 ทรงแปลแจกในวันประสูติ พ.ศ. 2477 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพัฒนาการ, 2477), หน้า ๗ และ ๘.

สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 614.

อาจารย์แม่ชีวิมุตติยา. รัตนประทีปแห่งพระไตรปิฎก พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย, กรุงเทพมหานคร: หอพระไตรปิฎก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

เรื่องบารมีนี้เป็นอย่างไร
สร้างสมความดีจนมีพลัง
มีสิบประการ หนึ่งใน “กานบารมี”
ข้อสี่ “ปัญญา” ข้อห้า “วิริยะ”
ข้อแปด “อธิษฐาน” ข้อเก้า “เมตตา”
บำเพ็ญสมบุรณ์ เพิ่มพูนสมบัติ

มีอยู่เท่าใดโปรดจงรับฟัง
สำเร็จสมหวังเรียก “บารมี”
สอง “ศีลบารมี” สาม “เนกขัมมะ”
“ขันติ” “สัจจะ” ทนเจ็ดตามมา
สิบ “สุเบกขา” รวมเป็นสิบห้า
ไม่ข้องไม่ขัด เพียบพร้อมทุกประการ
(พระราชาปริยัติสุธี : ประพันธ์)
หนังสือ พระเจ้า 30 ชาติ ส.รัตนรัตติ